

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक

पांडुरंग मोरेश्वर

संग्रहालय क्रमांक

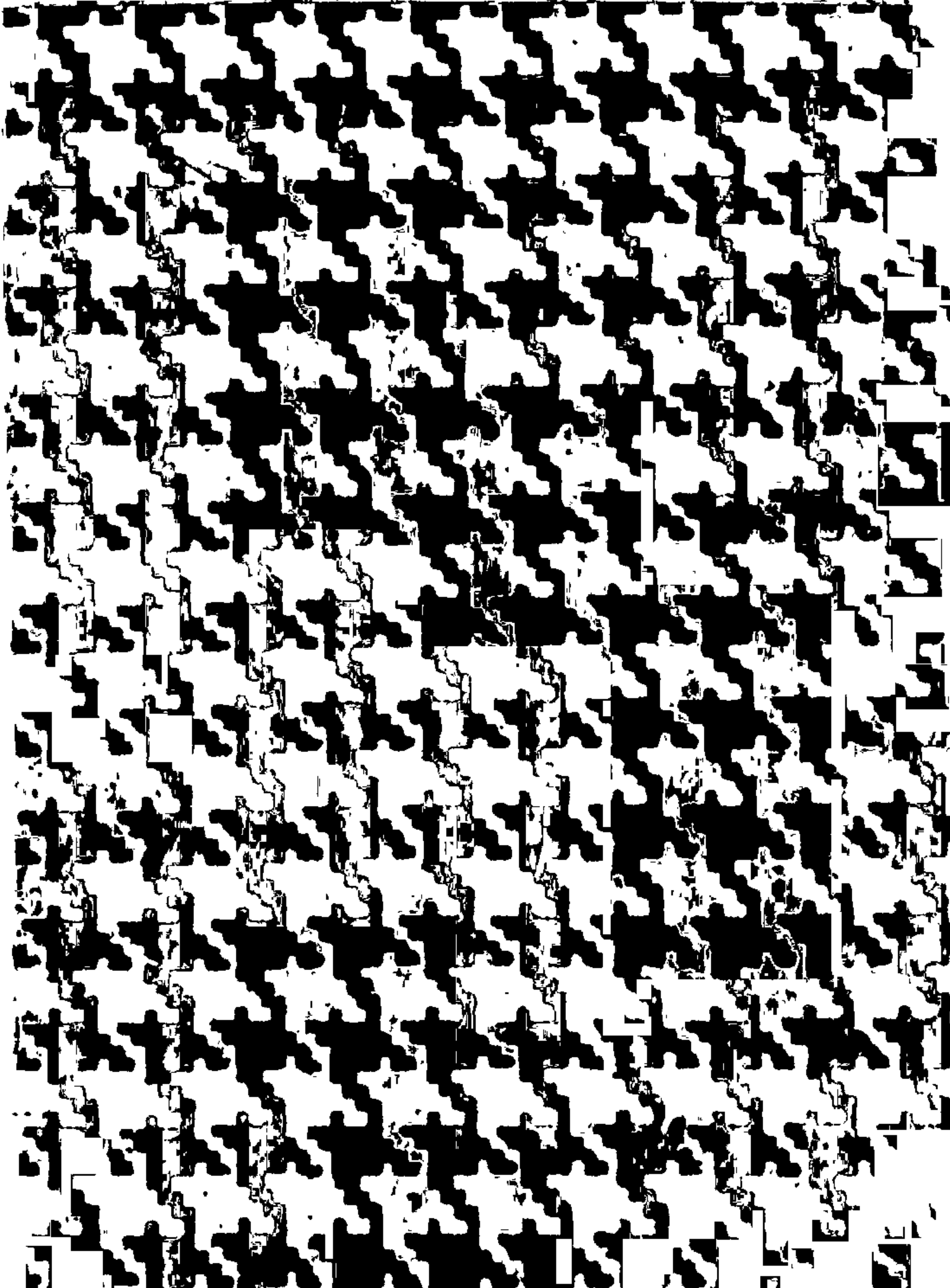
पातदा

73

पुस्तकाचे नांव

ठाकुरपदाथ व्याख्यान

92

१. ग्रं. सं. ठाणे

किरकोळ
२५०.

३ भाणे.

३४

५१-१०००

योगी पुस्तकमाला.

गद्यपद्यार्थबोध

भाग ३.

अथवा

मराठी तिसऱ्या पुस्तकांतील कठिण शब्दांचा
अर्थ व कवितांचे सान्द्रय स्पष्टीकरण.

(टीपांसहित.)

(मराठी तिसऱ्या इयत्तेकरितां.)

सुधारलेली आवृत्ति तिसरी-प्रती ५,०००.

[ही पुस्तके वागुंधर मोंरथर पोतदार, कांदेवाडी, मुंबई,
यांजकडे विकत मिळतील.]

सन १८८७.

(सर्व हक मालकानें आपणाकडे राखिले आहेत.)

शिक्षकांस सूचना.

मराठी तिसरी इयत्ता शिक्षणाच्या मुलांस तिसऱ्या पुस्तकातील कवितां शब्दांचे अर्थ, तसेच कवितांचे सामान्य स्पष्टीकरण सुलभ रीतीने समजणे फार अवश्य आहे. याकरिता हे पुस्तक तयार केले आहे. या पुस्तकांत मुलांस बहुशः मार्गील क्रमिक पुस्तकांत न गेलेले व त्यांस आपल्या अकलेने समजण्यास अवघड शब्दांचे व्याकरणसहित अर्थ देऊन, तसेच धड्यांतील क शब्दप्रयोगांचे अर्थ सांगण्या भाषेत देऊन शब्दांची पुनरुक्ति केली आहे. जेथे शब्दात प्रतिशब्द देऊन मूळ शब्दापेक्षां दुर्बोध होतं असे वाटलं तेथे विशेष स्पष्टीकरण केले आहे. व त्याच्या संबंधाने अशी तजवीज केली आहे कीं, प्रथम मूळ शब्दांतील शब्दार्थ, नंतर मूळ कविता, व त्यामागून तिचा अन्व लिहिला आहे. अर्थ दुर्बोध होईल असे वाटलं त्या ठिकाणी न धर्तीवर स्पष्टीकरणार्थ टीपा दिल्या आहेत. त्या टीपा शिक्षक प्रथम वर्गांत मुलांस समजून देऊन नंतर त्यांस त्या वाचाव सांगाय्या. त्या त्यांजकडून पाठ करवून घ्या. त्या शब्दावर दिली असलेली अर्थ मनांत पूर्णपणे विचला झणजे वस ३ सारांश, होतां होई तोपर्यंत मुलांकडून शब्दार्थ व कवितार्थ घे नये. या पुस्तकांत अपरिचित संस्कृत शब्द टाळून त्यांचे ज सांगे मराठी शब्द घालण्याविषयी झाला तितका प्रयत्न केला अ किंमत खर्चाचे व श्रमाचे मानाने अगशीं कमी आहे असें दि, येईल. ह्या पुस्तकापासून मुलांस चांगला उपयोग वडेल अशा आशा आहे.

या पुस्तकांत योजिलेलीं सांकेतिक चिन्हे.

ना.	क्षणजे नाम.	क्रि.	क्षणजे क्रियापद.
भा. ना.	= भाववाचकनाम	क्रि. वि.	= क्रियाविशेषण.
वि. ना.	= विशेषनाम.	श. अ.	= शब्दयोगीअव्यय
वि.	= विशेषण.	धा.	= धातुसाधित नाम.
स. ना.	= सर्वनाम.	अ.	= अव्यय.

मुंबईत: ' इंडियन् प्रिंटिंग ' छापखान्यांत छापिले.

क्रि. २००७/१२
१०७

गद्यपद्यार्थबोध

भाग ३.

अथवा

मराठी तिसऱ्या पुस्तकांतील कठिण शब्दांचे अर्थ
व कवितांचे सान्त्वय स्पष्टीकरण.

धडा १.

चीन देश (वि. ना.)-हा देश
एशिया खंडांत हिंदुस्थानचे
ईशान्येस आहे.

व्यापारी(ना.)-उदमी मनुष्य.

प्रामाणिकपणा(भा. ना.)-
सचोटी, खरेपणा.

ऋद्ध (वि.)-प्रख्यात.

ऋ (ना.)-लगडी.

नामत (क्रि. वि.)-मोवम.

उपद्रव (ना.)-रोग.

विचार(ना.)-काळजी, चिंता.

शोध (ना.)-पत्ता, थांग.

खबर (ना.)-बातमी,वर्तमान.

घाबरून (धा. अ.)-भिऊन.

स्तब्ध (क्रि. वि.)-उगाच.

वर्तमान (ना.)-घडलेली

गोष्ट.

स्वाधीन (क्रि. वि.)-(स्व+

आधीन) हवाली, ताऱ्यांत.

फळ (ना.)-परिणाम.

त्यास फळास आला-त्याला
फळ प्राप्त झाले.

सद्गुणी (वि.)-(सत्+गुणी)
चांगल्या गुणाचीं.

चतुर (वि.)-शहाणीं, हुशार.
प्रधानकीचीं वस्त्रें (ना.)-प्र-

धान हा राजाचा मुख्य

दिवाण होय. त्याला दि-

वाणगिरीचा अधिकार दे-

तेवेळीं बहुमानाचा पोषाक

देतात त्याला वस्त्रें

असें ह्मणतात. [कार.

कारभार(ना.) मुख्य अधि-

दक्षता (भा. ना.) हुशारी.

हुद्दा (ना.)-पदवी, अधि-

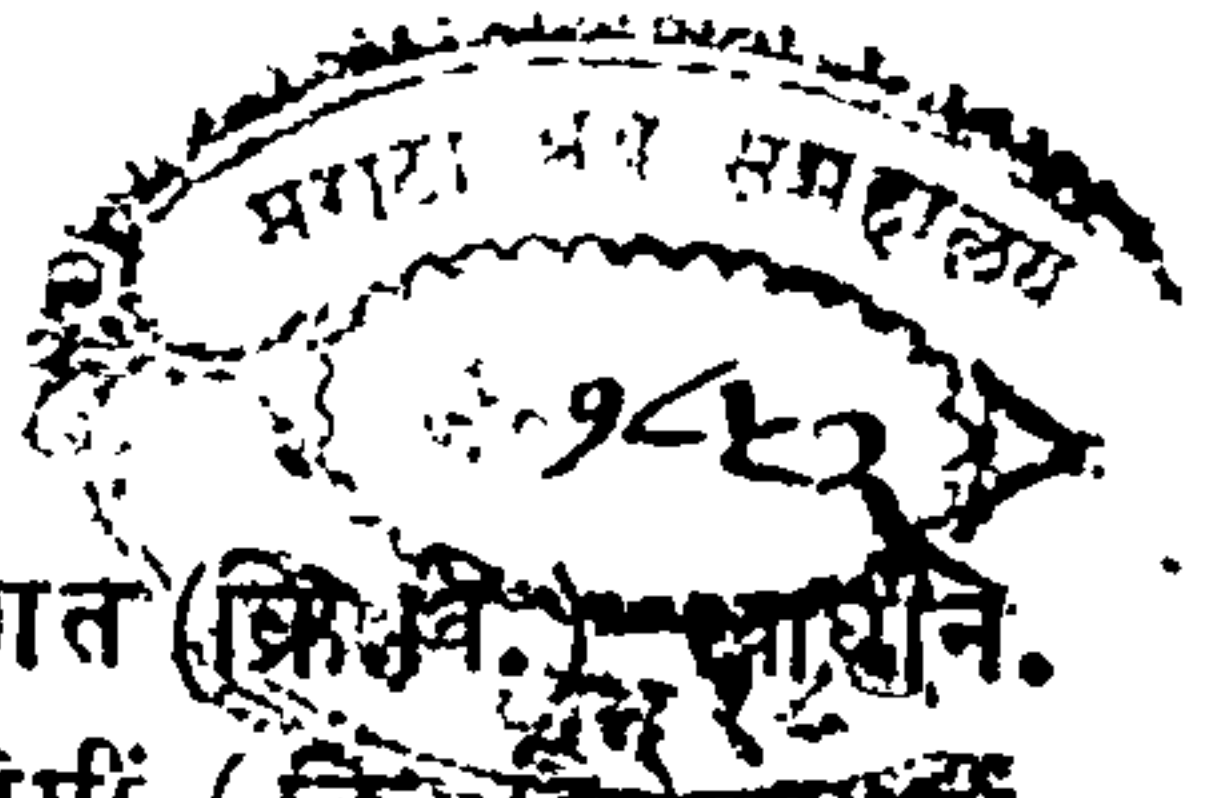
कार.

धडा २.

प्रकाश (ना.)-उजेड.

अर्थ-
वि-
वार्थ-
वीत-
जांनी-
वास-
द्वि-
वाले-
कव-

दुःखाची-वाईट वाटण्याजोगी.	जग (ना.)-सृष्टि, पृथ्वी.
अवस्था (ना.)-स्थिति, दशा.	योग्य (क्रि. वि.)-ठीक, उ-
प्राप्त झाली (क्रि.)-मिळाली.	चित.
जाणणे (धा. ना.)-समजणे.	—
इच्छा (ना.)-आवड, हेतु.	धडा ३.
अंधारकोठडी (ना.)-कालो-	घड्याळ (ना.)-वेळ दाख...
खाची खोली.	विणारी वस्तु.
कोंडणे (क्रि.)-अडकवणे,	वर्तुळाकार (वि.)-(वर्तुळ +
बंद करून घेणे.	आकार. वर्तुळ ह्य० वाटोळा)
शाबूत (वि.)-सुरक्षित, धड.	-वाटोळ्या आकृतीचे.
उपकार (ना.)-आभार, कृपा.	तकट (ना.)-तबक, पत्रा.
आकाश (ना.)-आभाळ,	रोमन (वि.)-रूम देशांत
पोकळी.	राहणारे.
कुरण (ना.)-गुरांकरितां रा-	साह्य (ना.)-मदत.
खून ठेविलेली गवताची	मिनिट (ना.)-६० सेकंदांचे
जागा. [जागा.	एक मिनिट होतें, व एक
माळ (ना.)-मैदान, सपाट	सेकंद आपल्या नाडीच्या
वागडणे (धा. ना.)-उड्या	एका ठोक्याबरोबर असते.
मारणे.	चक्र (ना.)-चाक.
उगवते (क्रि.)-रुजते.	आर्जव (ना.)-विनवणी,
शुद्धे (ना.)-लहान लहान	खुशामत. [न महत्वाची.
झाडे.	हलकी (वि.)-क्षुलक, वि-
चमत्कारिक (वि.)-आश्चर्य-	अज्ञानी (वि.)-मूर्ख, काहीं
कारक व मनोरंजक.	माहीत नसणे. (अ=नाहीं.)
सोयरींघायरीं (ना.)-नात-	लज्जा (ना.)-शरम.
लगे.	

धडा ४.

सिंहलद्वीप (वि. ना.)—हें बेट
हिंदुस्थानच्या अगदी द-
क्षिणेस असून त्याला
लागून आहे.

उत्पत्ति (ना.)—उत्पन्न.

अरण्ये (ना.)—रणे; जंगले.

मळे (ना.)—बागायतीची
जमीन.

साल (ना.)—कवची.

मुळी (ना.)—पाल.

दक्ष (वि.)—हालंद देशातील
लोक.

इतर (वि.)—परकी, दुसरा.

मक्का (ना.)—काहीं रुपये दे-
ण्याचा ठराव करून सर्व
मालकी आपणांकडे घेणे
यास मक्का ह्मणतात.

दर (ना.)—भाव.

बंदोबस्त (ना.)—व्यवस्था,
तजवीज. [झाड.

रोपा (ना.)—लहान कोंवळे

शासन (ना.)—पारिपत्य.

कमाविलें (क्रि.)—मिळविलें.

अलीकडे (क्रि.वि.)—हल्लीं.

द्वीप (ना.) बेट.

हस्तगत (क्रि.वि.)—आधीन.

उपयोगी (क्रि.वि.)—कार्या.

वांती (ना.)—ओकारी, उलटी.

काढा (ना.)—पदार्थ अतिशय
कढवून आटविलेले पाणी.

वात (ना.)—वायु.

विकृति (ना.)—आजार.

अर्क (ना.)—पदार्थ अतिशय
कढवून वाफ धरून तिचे

केलेले पाणी. [वाह.

उपजीविका (ना.) उदरनि-

धडा ५.

सुरू झाला (क्रि.)—आरंभ
झाला.

सोन्यासारखा हात—सूर्याचे
किरण अगदी सकाळचे
प्रहरीं सोन्यासारखे पिव-
ळट दिसतात. येथें हात
ह्मणजे किरण.

उठवितो (क्रि.)—जागे क-
रितो.

ज्ञान (ना.)—आंधोळ.

धकर्णे (धा.) दमणे.

धांवणे (धा.)—विभ्रान्ति—वि-
सावा घेणे.

चकचकीत(वि.)-लखलखात.	दिपविर्णे (क्रि.)-प्रकाशानें
मुकुट (ना.)-किरीट, टोप.	डोळ्यांवर अंधारी येणें व
सूर्याचे किरण फांकले	न पाहवणें.
ह्मणजे त्यांची प्रभा त्या-	घार (ना.)-अतिशय उंच
च्या डोक्याभोंवती वेष्ट-	उडणारा पक्षां.
नाप्रमाणें शोभते तिला	टक (क्रि. वि.)-एकसारखी
मुकुट ह्मटलें आहे.	नजर.
प्रभा (ना.)-प्रकाश, कांति.	दिवस करणें-पृथ्वीवर प्रकाश
सर्वत्र (क्रि. वि.)-जिकडेति-	पाडणें.
कडे. [रणें.	सामोरा येणें (धा.)-भेटाव-
पिकविणें (क्रि.)-उत्पन्न क-	यास येणें.
ढग (ना.)-उन्हाळ्यांत पा-	सुंदर (वि.)-कानाला गोड
ण्याची वाफ होऊन ती	लागणारें, चांगलें.
आकाशांत जमून राहते	गायन (ना.) गाणें.
तिला ढग ह्मणतात.	घुबड (ना.)-एक पक्षी आहे.
मेघ.	पाकोळी(ना.)-एक पक्षी आहे.
रुपेरी ढग (ना.)-पलीकडे	ढोल (ना.) पोकळ जागा.
सूर्य असतां मध्ये असणारीं	फट (ना.)-चीर, भेग.
पातळ ढगें रुप्यासारखीं	सिंह (ना.)-हा सर्व पशूंचा
पांढरीं दिसतात तीं.	राजा आहे.
रुपेरी ढगांच्या शेल्यानें डोकें	गुहा (ना.)-डोंगर, जमीन
गुंडाळितों-माझ्या डो-	वगैरेंतील पोकळ जागा-
क्यासभोंवतीं पांढरीं ढगें	बिळ.
येतात आणि पांढऱ्या शे-	तेजस्वी (वि.)-चकचकीत.
ल्यानें मीं डोकें गुंडाळलें	आर्वस्थान (वि. ना.)-हा आ-
आहे असें भासतें.	रव लोकांचा देश एशिया

खंडांत हिंदुस्थानच्या पश्चिमेस समुद्राच्या पलिकडे आहे. येथील घोंडे फार प्रसिद्ध आहेत. धडा ३ पुस्तक दुसरें पहा.	खुद्द (क्रि. वि.)-स्वतःचा. निर्दयपणा-(भा. ना.)-कठोर-क्रूरपणा.
इंग्लंड (वि. ना.)-हा देश युरोपखंडाच्या ईशान्येस असून हिंदुस्थानापासून सुमारे ६,००० मैलांवर आहे. येथील इंग्लिश लोक हे हल्लीं या आपल्या हिंदुस्थानावर राज्य करिताहेत. इंग्लंड देशाला विलायत असेही म्हणतात.	लादणें (धा.)-अतिशय ओझें घालणें. वाहणें (धा.)-उचलून नेणें. सहज (क्रि. वि.)-अनायासे. मुळींच श्रम न पडतां. वांसा (ना.)-घराच्या पाख्याला लांब व बारीक लांकूड अथवा वेळू असतो तो. पूल (ना.)-नदीच्या एका कांठावरून दुसऱ्या कांठाला जाण्याकरितां वरून लांकडी किंवा दगडी केलेला रस्ता असतो तो.
धडा ६.	थवा (ना.)-झुंड, समुदाय. कृपाळूपणा (भा. ना.)-ममताळूपणा.
ह्यातारा (वि.)-वयानें वृद्ध झालेला.	निसटला (क्रि.)-चटकन् सुटला.
ओझें (ना.)-भार.	संतुष्ट करणें (धा.)-खुशी करणें. (यापासून नाम संतोष.)
सहवर्तमान (अ.)-बरोबर घेऊन.	वरता (अ.)-एक जाऊन शिवाय दुसरा. अधिक.
पाय झिजवणें(धा.)-पायाला त्रास देणें.	
आळशी (वि.)-सुस्त, मंद.	
घेरडा (वि.)-ह्यातारा.(हा शब्द वार्डट अर्थी योजितात.)	

खेद (ना.)-वाईट वाटणें. तडक(क्रि. वि.)-सपाळ्यानें,
माघारा (क्रि. वि.)-उलट, मध्यें कोठेंही न थांबतां.
परत.

धडा ७. कविता.

परमेश्वराची प्रार्थना.

कवितेंतील शब्दार्थ.

परमेश्वर (परम+ईश्वर)-परम	दुष्ट (वि.)-वाईट.
ह्य० श्रेष्ठ व ईश्वर ह्यणजे	वासना (ना.)-इच्छा.
सत्ता चालविणारा. याव-	आवरीं (क्रि.)-आटपून
रून सर्वांहून श्रेष्ठ व ज्या-	धर.
ला उत्पत्ति व नाश हीं	देह (ना.)-शरीर.
नाहींत व सर्व विश्वाला	रक्षिणी (क्रि.)-राखतोस.
उत्पन्न करणारा असा	पोशिणी (क्रि.)-पोषण करि-
पुरुष. [णें.	तोस.
प्रार्थना (ना.)-विनंती, माग-	ज्ञान (ना.)-समज, अकल.
आस (ना.)-आशा, इच्छा.	तारिणी(क्रि.)-दुःखांतून सो-
दयानिधि (ना.)-दया ह्य०	डवितोस, दुःखसागरांतून
ममता व निधि ह्य० समुद्र;	पार नेतोस.
यावरून दयेचा केवळ स	वागविणें (धा.)-सांभाळणें.
मुद्र ह्य० ज्याच्या पोटांत	सृष्टि (ना.)-प्रत्येक उत्पन्न
फार दया आहे असा-	केलेली रस्तु; यावरून
फार ममताळू. [शक्ति.	जग.
बुद्धि (ना.)-जाणण्याची	शक्ति (ना.)-सामर्थ्य.

बा (ना.)—बापा, ईश्वरा.	वर्णवे (क्रि.) तोंडानें गुण सांगवतील.
एक (अ.)—फक्त एकळ्याला.	आदि (ना.)—मूळ उत्पत्ति.
सर्वशक्ति (ना.)—ज्याची शक्ति सर्व ठिकाणीं चालते असा.	अंत (ना.)—शेवट, नाश.
सर्व देखणा (ना.)—सर्वांवर ज्याची नजर आहे असा.	मध्य (ना.)—मधची स्थिति.
जाणिजे (क्रि.) समजूं शकेल.	कृपेवीण—(कृपा+वीण=शिवाय.) कृपेशिवाय.
रूप (ना.)—आकार.	आसरा(ना.)-आश्रय, आधार.
	गति (ना.)—परिणाम, शेवट.
	मति (ना.)—बुद्धि.

मूळ कविता.

आस ही तुझी फार लागली ॥ वे दयानिधे बुद्धि चांगली ॥
देउं तूं नको दुष्ट वासना ॥ तूं आवरीं माझिया मना ॥२॥

अन्वयः—दयानिधे, तुझी आस ही फार लागली, चांगली बुद्धि दे. तूं दुष्ट वासना देउं नको. माझिया मना तूं आवरीं.

अर्थः—हे कृपासागरा (परमेश्वरा), तुझी आशा मला फार लागली आहे, ह्मणजे माझे सर्व लक्ष तुझ्याकडे फार लागलें आहे. तूं मला चांगली बुद्धि दे. तूं माझे मनांत वाईट इच्छा कधीही येऊं देऊं नकोस. जर माझे मन वाईट

(१) चाऱ्ही चरणांत दहा दहा अक्षरें सारखीं श्हातीं ह्मणून ' ही ' हा शब्द एथें उगीच अधिक घातला आहे, पण ' ही आस ' ह्या पुढील तीन्ही चरणांतिल भाव, असाही अर्थ घेता येईल.

(२) उत्तम ज्ञान, अथवा लोकांचें बरें करण्याविषयीं इच्छां.

“मार्गां कडे जाऊ लागले तर त्याला तू आटोपून धर व
सत्सामां गाला लावू.”

देह देउनी तूच रक्षिसी ॥ अन्न देउनी तूच पोशिसी ॥
बुद्धि देउनी काम सांगशी ॥ ज्ञान देउनी तूच तारिसी ॥ २ ॥

अन्वयः—मूळ कवितेप्रमाणे.

अर्थः—हे परमेश्वरा, आह्मांला शरीर देऊन त्याचें रक्षण
तूच करितोस, आणि अन्न देऊन त्याचें (शरीराचें) पोषणही
तूच करितोस. व तसेंच आह्मांला बुद्धि देऊन (अन्नवस्त्रादि
मिळविण्याकरितां) उद्योग करावयास सांगतोस. व आह्मांला
ज्ञान देऊन संसारदुःखांतून काढून उत्तम लोकास नेतोस.

वागवावया सर्व सृष्टिला ॥ शक्ति वा असे एक तूजला ॥
सर्वशक्ति तू सर्व देखणा ॥ कोण जाणिजे तूझिया गुणा ॥३॥

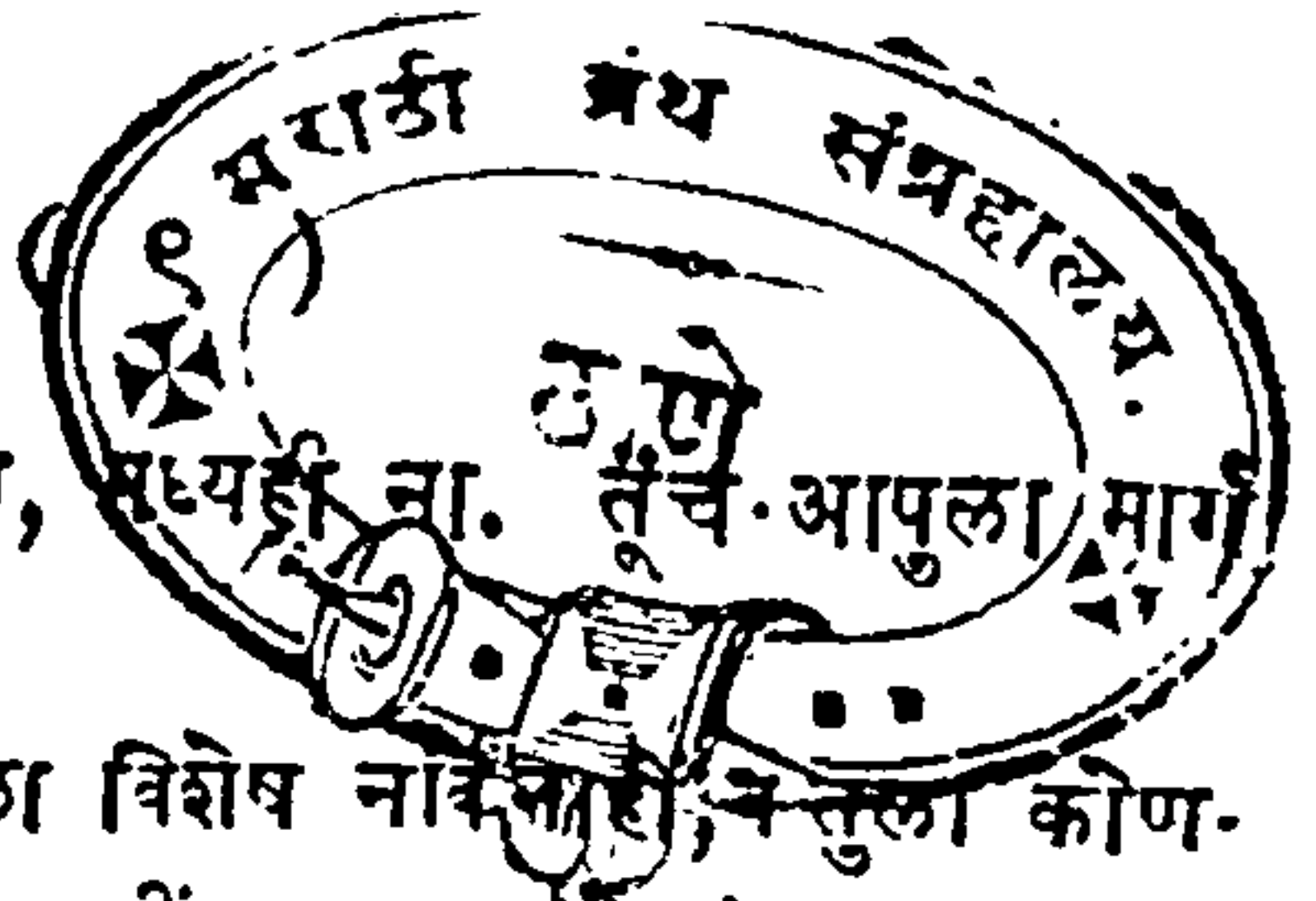
अन्वयः—वा, सर्व सृष्टिला वागवावया एक तूजला श-
क्ति असे, तू सर्वशक्ति, सर्व देखणा, तूझिया गुणा कोण
जाणिजे.

अर्थः—हे ईश्वरा, सर्व जगाचा सांभाळ करण्याचें फक्त
तुझ्याच अंगीं कायतें सामर्थ्य आहे. तुझें सामर्थ्य प्रत्येक
ठिकाणीं चालतें, व सर्व लहान थोर वस्तूंचर तुझी सारखी
नजर आहे. अशा प्रकारचे तुझ्या आंगचे गुण हे को-
णाला कळणार आहेत ?

नाम रूप हें तूजला नसे ॥ त्या तुला मुखें वर्णवे कसें ॥
आदि अंत ना मध्यही तुला ॥ तूच दाविशी मार्ग आपुला ॥४॥

अन्वयः—तूजला नाम रूप हें नसे; त्या तुला मुखें कसें

(१) वाईट मार्ग झगजे चोरी, चहाडा, लपाडी इत्यादि करणे,
मद्य पिणे, गंजा ओढणे इत्यादि व्यसनांत गुंग भसणे. (२) पुष्कळ ज्ञान
झाल्यावाचून परमेश्वराचें पूर्ण स्वरूप कोणाचेंही लक्षांत यावयाचें नाहीं.
व पूर्ण स्वरूप लक्षांत आलें झगजे परमेश्वरप्राप्ति झाली असें समजावयाचें.

वर्णने ! तुला आदि, अंत, मध्यही ना. तूंच आपुला मार्ग दाखिशी.

अर्थ:—हे ईश्वरा, तुला विशेष नाव नाही, न तुला कोणत्याही प्रकारचा आकार नाही; असा जी तू त्या तुझ्या गुणांचे तोंडाने वर्णन कसे करवेल? तुला जन्म नाही, मरण नाही, व या दोहोंच्या मधली स्थिति नाही. (अर्थात् तू सर्वकाळ आहेसच.) आपली प्राप्ति होण्याचा रस्ता तूंच दाखवितोस.

माणसें आह्मी सर्व लेकरे ॥ मायबाप तू हें असे खरे ॥

तूझिया कृपे वीण ईश्वरा ॥ आसरा आह्मां नाही वसरा ॥ ५ ॥

अन्वय:—आह्मी सर्व माणसें लेकरे, तू मायबाप हें खरे असे; ईश्वरा, तूझिया कृपे वीण आह्मां दूसरा आसरा नाही.

अर्थ:—हे ईश्वरा, आह्मी सर्व मनुष्ये तुझीं मुले बाळें आहों, व तू आमचा आईबाप आहेस हेंच खरे आहे. देवा, तुझ्या कृपेवांचून आह्मांस दुसरा कोणाचाही आधार नाही.

तूंच आहसी आमुची गती ॥ देईं आमुते उत्तमा मती ॥

प्रार्थितो तुला जोडुनी करा ॥ हे दयानिधे कीं कृपा करा ॥ ६ ॥

अन्वय:—तूंच आमुची गती आहसी, हे कृपाकरा दयानिधे, तुला करा जोडुनी प्रार्थितो कीं, आमुते उत्तमा मती देई.

अर्थ:—हे ईश्वरा, आह्मांस तुझ्यावांचून दुसरी गति नाही, ह्मणजे तुजवांचून परिणामीं आह्मांस दुसरा कोणी उपयोगी पडत नाही. हे कृपा करणाऱ्या दयाळू देवा, तुला हात जोडून आह्मी प्रार्थना करितो कीं, तू आह्मांला चांगली बुद्धि दे.

(१) ईश्वरप्राप्ति कोणत्या उपायांनी होईल ते उपाय सांगणे, जसे परमेश्वराची भक्ति करणे वगैरे. हे उपाय ईश्वराने आणखि ज्ञान दिले ह्मणजे कळू लागतात.

धडा ८.

सारखें असणें (क्रि.)-सादृश्य असणें.

गेळें (ना.)-दुभागलेले खूर.

ठीक (क्रि. वि.)-बरोबर, योग्य.

मौज (ना.)-गम्मत.

धडा ९.

लौकर (ना.)-मेंढरूं, बकरें, इत्यादिकांचे आंगावरील ऊबदार केंस.

कडा (ना.)-डोंगराचा तुटलेला भाग.

अवघड (वि.)-बिकट.

दाढी (ना.)-हनुवटीवरचे केंस [दाखविणारी.

विशेष (वि.)-अधिक भेद.

वाफ (ना.)-तोंडातील उष्ण वारा. [च्छ.

चोखाळ (वि.)-निर्मळ, स्व-

पंदें (ना.)-एका जातीचें गवत.

सागोती (ना.)-मांस.

गोजिराणी (वि.)-देखणी, सुरेख.

नवल (ना.)-आश्चर्य. [क्लल.

शहाणपणा (भा. ना.) अ-

धडा १०.

जड (वि.)-मंद.

सुस्त (वि.)-मंद, आळशी.

खडपा (ना.)-सुळका.

योग्यता (भा. ना.)-सामर्थ्य.

ठेवण (ना.)-रचना.

वागणूक (ना.)-चालचर्या.

चपळ (वि.)-सुस्त नव्हे तें, चलाख.

निसरणें (धा.)-घसरणें.

डगलें (ना.)-अंगरखा.

सखलाद (ना.)-बनात.

कातडें (ना.)-चामडें.

पनीर (ना.)-दूध आटवून

जो खवा करितात तो.

उंची (वि.)-मौल्यवान्.

बनतें (क्रि.)-तयार होतें.

मेहरवानी (ना.)-उपकार.

धडा ११.

गप (ना.)-खोटी बातमी.

डोळे फिरणें (धा.)-खालीं

पाहिल्याबरोबर घेरी घेणें.

खोली (ना.)-उंची.
 घाट (ना.)-जमाव, मंडळी.
 सावधगिरी (भा. ना.)-का-
 लजी, दक्षता.
 नेटावा (ना.)-टेंका.
 युक्ति (ना.)-उपाय,
 पारपडलीं (क्रि.)-निभावलीं.
 गत (ना.)-परिणाम, शेवट.
 उपाशीं (क्रि. वि.)-अन्नाशि-
 वाय.
 प्राणास मुकणें (क्रि.)-मरणें,
 प्राण सोडणें.
 आठवण (ना.)-स्मरण.
 हार मानणें (धा.)-मुकाळ्या-
 नें बसणें, तोटा सोसणें.
 राजी (क्रि. वि.)-खुषी.

धडा १२.

लागवडीस येणें (क्रि.)-पि-
 कास-लागास येणें.
 सरदी (ना.)-थंडी.
 महाग असणें (क्रि.) दर येणें,
 किंमत वाढणें.
 बहुतकरून (क्रि. वि.)-
 फारकरून. [दुस्थान.
 भरतखंड (वि. ना.)-हिं.

आपोभाप (क्रि. वि.)-बीं व-
 गैरे न पेरितां, सहज.
 समय (ना.)-हंगाम.
 पर्जन्यकाळ (ना.)-पावसाळा.
 दमट (वि.)-ओलसर.
 गड्डे (ना.)-ओशीं.
 स्वादिष्ट (वि.)-सुवासिक.

धडा १३.

विरळा (क्रि.वि.)-कचित्.
 प्रत्यक्ष(वि.) (प्रति+अक्ष ह्य०
 डोळा.)-डोळ्यासमोर,सा-
 साधन (ना.)-उपाय. [क्षात्.
 वहमा (ना.)-अंदेशा, संशय.
 वेंटाळलें (क्रि.)-गुंडाळलें.
 वेढा (ना.)-विळखा.
 गच्च (क्रि.वि.)-घट्ट,मजबूत.
 विळ (ना.)-भोंक.

धडा १४.

बहिरी (वि.)-जीस ऐकूं येत
 नाहीं अशी.
 मुकी (वि.)-जीस बोलतां
 येत नाहीं अशी.
 वयांत येणें (धा.)-तारुण्या-
 च्या ऐन भरांत येणें.

नवरी (ना.)-लग्न वहावया-
ची मुलगी.

नवरा (ना.)-लग्न वहावया-
चा मुलगा.

उपाध्या (ना.) धर्मक्रिया चा-
लविगारा भट.

जीव कीं प्राण करीत असे-त्या-
च्यावर ती इतकी ममता

करी कीं ती त्याला आ-

पल्या प्राणापलीकडे स
मजत असे.

मोलकरीण (ना.)-मोल घे-
ऊन घरांतील कामकाज
करणारी बाई.

उद्देश (ना.)-हेतु.

डोकावून (धा.)-आंत डोकें
घालून.

गाढ (वि.)-सुस्त.

ठार मारणें (क्रि.)-जिवें मा-
रणें.

अडाण (वि.)-अशिक्षित.

कुठ्या मनाचें (वि.)-आंतल्या
गांठीचें, कुजक्या मनाचें.

संभव (ना.)-अजमास.

आवाज (ना.)-शब्द.

दचकून (धा.)-घावरून.

मावेना (क्रि.)-राहीना.

पोटांत आनंद मावेना इ०-

अत्यानंद झाला, ह्यणजे

त्या आनंदाच्या उकळ्या

पोटांत न राहतां बाहेर

फुटूं लागतात; यावरून

आनंदभरित होऊन असा

अर्थ.

आशय (ना.)-हेतु.

दुर्दैव (ना.)-कमनशीत्र.

प्रसाद (ना.)-अनुग्रह, कृपा.

मनोरंजक (वि.)-मनास रि-

शविणारी-आल्हाद दे-

णारी.

धडा १५.

भक्ष्य (वि.)-खाण्यास योग्य.

कंद (ना.)-झाडांचीं मुळें,

कांदे.

शेवाळ (ना.)-पाण्यांत वापर

नसल्यामुळें आंत जी

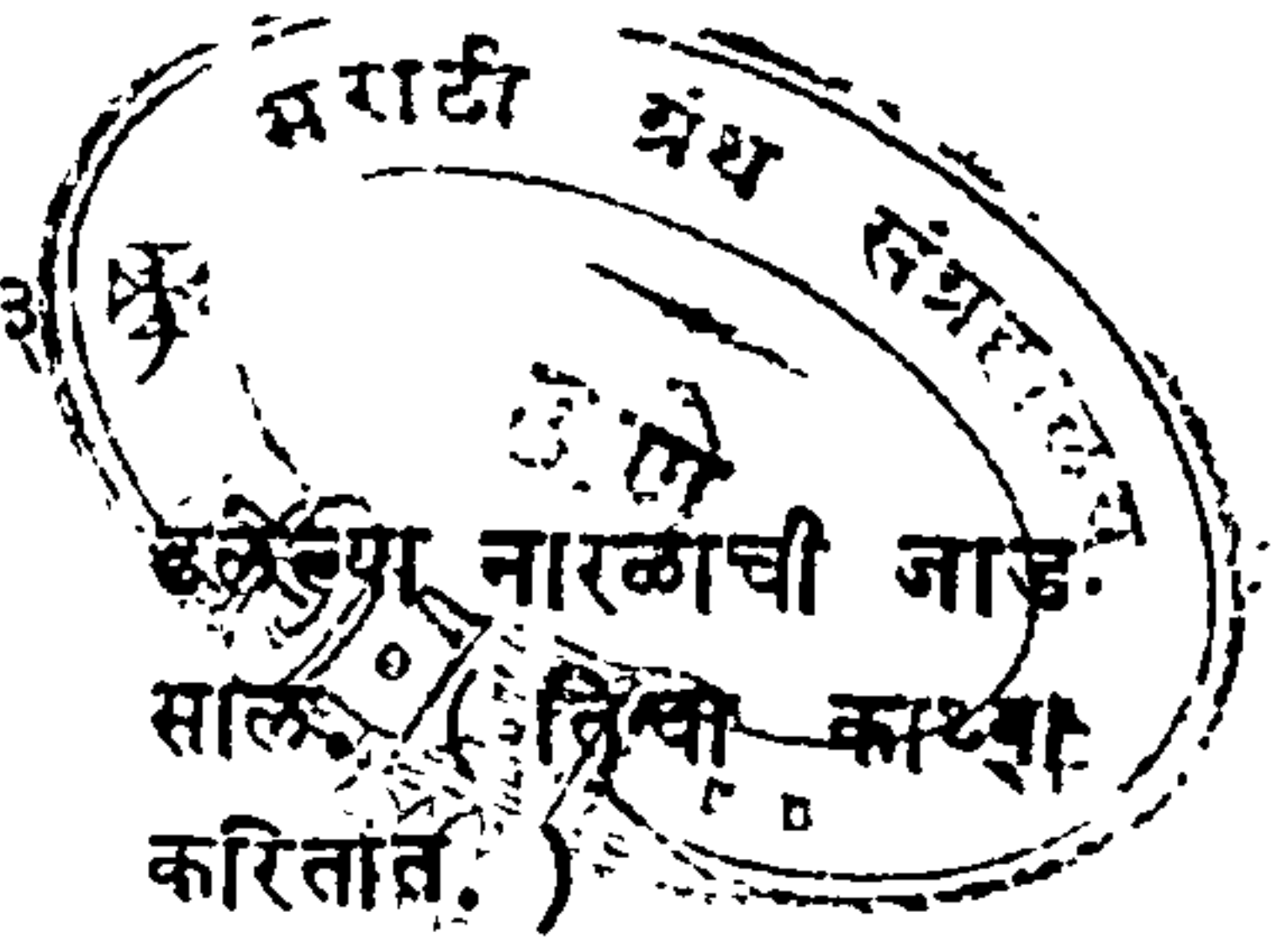
बारीक हिरवी वनस्पति

उगवते ती.

बुंद (ना.)-लहान फळें ज्यास

हल्लीं सर्वत्र काफी असें

ह्यणतात.

(१३)

प्रयोजन (ना.)-कारण.
 खोदणें (धा.)-पोखरणें.
 कवच (ना.)-साल.
 मगज (ना.)-गीर.
 रोडगा (ना.)-गव्हाच्या पि-
 ठाचा वाटोळा गोळा
 गोंवऱ्यांवर भाजून काढ-
 ला ह्यणजे रोडगा बनतो.
 बुरसणें (धा.)-पदार्थ फार
 दिवस राहिल्याने त्यावर
 जेव्हां पांढरा कापूस ये-
 ऊन विघडतो तेव्हां त्यास
 बुरसणें असें ह्यणतात.
 प्रतिष्ठा (ना.)-योग्यता.
 इष्टमित्र (ना.)-सोपरेधायरे,
 स्नेही इ०.

धडा १६.

चोड (ना.)-माडावरून का-

कलेच्या नारळाची जाड.
 साल. (क्रि. वि.)-काथ्या
 करितात.)

करवंटी (ना.)-नरटी.
 गुलाम (ना.)-पैसे घेऊन
 विकलेला मनुष्य.
 आंकडी (ना.)-काठीचा दां-
 डा सरळ असून तिच्या
 शेवटास डहाळी वगैरे
 वांकविण्याकरितां वांकडी
 केलेली असते ती.
 साटी (ना.)-ताटी.
 आंच (ना.)-थोडी उष्णता.
 थैली (ना.)-पोतें.
 वासुंदी (ना.)-मसाव्याचें
 आटिव दूध.
 तऱ्हेतऱ्हेचा (वि.)-नानाप्र-
 कारचा.

धडा १७. कविता.

मुलांस उपदेश. (अभंग.)

(कवितेंतील शब्दार्थ.)

अनवाणी (क्रि. वि.)-पायांत
 कांहीं घातल्याशिवाय,
 साक्ष (ना.)-(स+अक्ष.)=

अमुक गोष्ट स्वतः डोक्यां-
 नीं बघितली याबद्दल
 शपथेवर सांगणें.

जामीन (ना.)-दुसऱ्याचा करार आपण स्वतः पुरा करणे.	जीवेभावे (ना.)-अंतःकरण- पूर्वक, भक्तीने.
चित्त (ना.)-अंतःकरण.	विद्यावृक्ष (नां.)-विद्या हाच कोणी एक वृक्ष.
बोल (ना.)-शब्द.	आयुष्य (ना.)-वय.
कल्याण (ना.)-हित, बरे.	दंडवत (ना.)-नमस्कार.
भजावे (क्रि.)-स्तवन करावे.	चित्तन (ना.)-ध्यान.
वंदावे (क्रि.)-नमस्कार करावा.	

मूळ कविता.

शिबी कोणा देऊं नये ॥ कोणासंगें भांडूं नये ॥ १ ॥
 अनवार्णीं चालूं नये ॥ चालतांना धांवूं नये ॥ २ ॥
 खोटी साक्ष देऊं नये ॥ जामिन कोणा होऊं नये ॥ ३ ॥
 दुसऱ्याचें घोरूं नये ॥ खोटें कधीं बोलूं नये ॥ ४ ॥
 गोड फार खाऊं नये ॥ पाहिलें तें मागूं नये ॥ ५ ॥
 चित्तीं धरी जो हे बोल ॥ त्याचें कल्याण होईल ॥ ६ ॥

अन्वयः-पहिल्या पांच ओळींचा अन्वय सारखाच आहे
 ह्मणून लिहिला नाही. शेवटच्या ओळीचा ' जो हे बोल
 चित्तीं धरी, त्याचें कल्याण होईल. '

अर्थः-मुलांनो, कोणाला शिबी देऊं नये; व कोणाब-
 रोबर तंटो करूं नये; पायांत जोडा वगैरे काहीं घातल्या-
 शिवाय चालूं नये; व चालतांना धावूं नये; आपणास जें
 माहित असेल त्याच्या उलट सांगूं नये; व कोणत्याही
 कामांत दुसऱ्याचा जिमा आपण घेऊं नये; दुसऱ्याची वस्तु
 त्याला कळविल्यावांचून घेऊं नये; व कधींही खोटें बोलूं
 नये; गोड पदार्थ फार खाऊं नये; दुसऱ्याच्या हातांत जी

वस्तु दृष्टीस पडेल ती मागण्याचा हट्ट घेऊं नये; जो मुलगा हे वरील उपदेशाचे शब्द ध्यानांत ठेवील त्याचें खचित बरें होईल.

अभंग.

सकाळीं उठोनी देवासी भजावें ॥ गुरुसी वंदावें जीवेंभावें ॥ १ ॥
वडिलांची आज्ञा घेतल्यावांचून ॥ कोठें घरांतून जाऊं नये ॥२॥
शाळेशीं जातांना मुलांनीं वाटेंत ॥ तमाशा पहात राहूं नये ॥३॥
नेमियेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें ॥ चित्त तें ठेवावें विद्येवरी ॥४॥
बाळपणीं विद्यावृक्षासि लावावें ॥ तरुणपणीं ध्यावें फळ त्याचें ॥५॥

अन्वयः—सकाळीं उठोनी देवासी भजावें, जीवें भावें गुरुसी वंदावें; वडिलांची आज्ञा घेतल्यावांचून घरांतून कोठें जाऊं नये. मुलांनीं शाळेशीं जातांना वाटेंत तमाशा पहात राहूं नये. नेमियेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें, विद्येवरी चित्त तें ठेवावें. बाळपणीं विद्यावृक्षासि लावावें, तरुणपणीं त्याचें फळ ध्यावें.

अर्थः—सकाळीं उठून परमेश्वराची प्रार्थना करावी, व मोठ्या प्रीतीनें गुरूला नमस्कार करावा. आई, बाप वगैरे वडील माणसांची परवानगी घेतल्यावांचून मुलांनीं घरांतून कोठेंही बाहेर जाऊं नये. मुलांनीं शाळेंत जातेवेळीं रस्त्यांत खेळ पहात उभें राहूं नये. नेमलेल्या वेळीं शाळेमध्ये जावें, आणि आपलें सर्व लक्ष विद्या शिकण्यावर असूं द्यावें. झाड लाविल्यावर मोठेपणीं जशीं त्यास फळें येतात, त्याचप्रमाणें विद्या हेंच कोणी एक झाड तें लावणें ह्यणजे लहानपणीं विद्या शिकणें, व ती शिकून तुम्ही मोठे झालां ह्यणजे त्यापासून तुमच्या विद्यावृद्धीस सन्मान व अन्नू

मिळणें, तसेंच द्रव्य वगैरे मिळणें; या रूपानें फळें येतील तीं तुम्ही घ्यावीं.

अभंग तुकारामाचे.

भातां तरी पुढें हाचि उपदेश ॥ नका करूं नाश आयुष्याचा ॥१॥
सकळांच्या पायां माझे दंडवत ॥ आपुलालें चित्त शुद्ध करा ॥२॥
हित तें करावें देवाचें चिंतन ॥ करूनियां मन शुद्ध भावें ॥ ३ ॥
तुका ह्मणे हित होय तो व्यापार ॥ करा काय फार शिकवावें ॥४॥

अन्वयः—आतां तरी पुढें आयुष्याचा नाश करूं नका हाचि उपदेश; माझे दंडवत सकळांच्या पायां, आपुलालें चित्त शुद्ध करा; मन शुद्ध भावें करूनियां देवाचें चिंतन करावें तें हित; तुका ह्मणे, हित होय तो व्यापार करा, फार काय शिकवावें.

अर्थः—अहो, आजपर्यंत आयुष्य व्यर्थ गेलें तें गेलें, परंतु यापुढें तरी आपलें वय व्यर्थ घालवूं नका, हाच उपदेश मला तुम्हांस करावयाचा आहे. मी सर्वांचे पायांवर डोई ठेवून विनंती करितों कीं, आपलें मन शुद्ध करा. मन शुद्ध करून भक्तीनें देवाचें ध्यान करावें हेंच आपलें हित आहे. तुकाराम ह्मणतात, ज्या धंद्यांत आपलें हित आहे तोच धंदा करा, यापेक्षां फार काय शिकवावें ?

टीपाः—१ 'मन शुद्ध करणें' ह्मणजे, दुसऱ्याचें अनहित करणें, मनांत राग येऊं देणें, दुसऱ्याचें द्रव्य हरण करणें, इत्यादि मनातील वाईट विचार टाकून देणें हें होय. २ तुकारामाचे मनांत 'परमार्थ साधन करून आपलें हित करून घेणें' हाच 'व्यापार' या शब्दाचा अर्थ असावा असें दिसते.

धडा १८.

- वर्ण (ना.)-रंग.
 मूळचे (वि.)-पूर्वीचे, पहिले.
 झोंपडी (ना.)-लहान घर,
 खोपटी.
 हरण (ना.)-एक जातीचे
 कोमल व अति चपल ज-
 नावर. हरणाचे पाय फा-
 रच बारीक असतात.
 टांगून ठेवणे (क्रि.)-लौ-
 वत ठेवणे.
 माग (ना.)-शोध, पत्ता.
 पाठलाग (ना.)-शोध ला-
 वण्याकरितां पाठीस ला-
 गणे.
 टेंगणा (वि.)-खुजा.
 वर्णन केलें (क्रि.)-अमुक
 अमुक प्रकारचा आहे ह्म-
 णून सांगितलें.
 वारकाईनें (क्रि. वि.)-वा-
 रीकपणानें.
 प्रत्युत्तर (ना.)-(प्रति+उ-
 त्तर)=उलट जबाब.
 रास (ना.)-ढांग.
 गुंतला (धा.)-अडकला,
 निमस झाला.

लांडा (वि.)-ज्याला शें-
 पटी नाही तो.

धडा १९.

- प्रकार (ना.)-जाती.
 फुलूं लागणे (धा.)-फुलें
 येऊं लागणे.
 तुरट (वि.)-धड गोड नाही
 व धड आंबटही नाही;
 या दोहोंचे मधची चव.
 अस्सल (वि.)-उत्तम.
 पौष्टिक (वि.)-आंगांत शक्ति
 आणणारे, पुष्टिकारक.
 स्वच्छता (भा. ना.)-नि-
 र्मलता. मलिन नसणे.
 बळकट (वि.)-मजबूत.

धडा २०.

- आसमंतात् (क्रि. वि.)-आ-
 सपास, सभोवतीं.
 नरम (वि.)-मऊ.
 चोळली (क्रि.)-घांसली.
 कठीण (वि.)-टणक.
 जंत (ना.)-फार गोड खा-
 ल्यानें पोटांत एक प्रका-
 रचे किडे उत्पन्न होतात;

ते बहुतकरून लहान	वजन (ना.)-जडपणा.
मुलांच्या पोटांतच फार	करंडे (ना.)-डबे.
होतात.	उगाळून (धा.)-वांसून.
तद्देशीय (वि.)-(तत्+दे-	प्रेते (ना.)-मढीं.
शीय)=त्या देशांतील.	गुण येणे (क्रि.)-वरें होणे.
धडा (ना.)-मस्करी, विनोद.	—
भक्षिली (क्रि.)-खाली.	धडा २२.
उचित (क्रि.वि.)-योग्य.	मानवी (वि.)-मनुष्याचे.
हरएक (वि.)-प्रत्येक.	संबंध (ना.)-नाते.
हवा (ना.)-ऋतुमान.	आवडती (वि.)-प्रियकर.
—	चौक (ना.)-जेथे चार रस्ते
धडा २१.	मिळतात ती जागा, च-
हारीनें (ना.)-ओळीनें, रां-	वाठा.
गेनें.	गांठ पडते (क्रि.)-भेट होते.
तंतु (ना.)-दोर, तारा.	चावडी (ना.)-पोलिसाचे
खुडून (धा.)-तोडून. [वान.	ठाणे, चौकी.
उंची (वि.)-अत्युत्तम, मोल-	प्रसंग (ना.)-वेळ.
विघडते (क्रि.)-नासते.	स्थळ (ना.)-जागा.
कोंव (ना.)-मोड.	वोली (ना.)-भाषा. [एकी.
सुवास (ना.)-(सु+वास)	एकोपा (ना.)-एकमत,
सु=चांगला व वास=गंध;	युद्ध (ना.)-लढाई.
हणून ' चांगला गंध. '	सल्ला (ना.)-मैत्री, तह.
खोड (ना.)-तुकडा, करवा.	वारुळ (ना.)-मुंग्यांचे घर.
नीटनेटकीं (वि.)-आवड-	गजबजणे (क्रि.)-दणदणणे.
धोवड न दिसत अशीं;	कडाका (ना.)-कहर, फार
सारखीं.	थंडी.

निवारण (ना.)-संरक्षण.

द्राक्षारस (ना.)-द्राक्षांचा
अर्क-हा अर्क दारूप्रमाणें
किंचित् गुंगी आणणारा
आहे. [देशांतील वायको.

हवशीण (वि. ना.)-हवशी
मुरत-(धा.)-झिजत, दुःख
कंठीत.

वंदांतून (ना.)-वंदीशाळें-
तून, तुडंगांतून.

धांवा (ना.)-हाक मारणें,
स्तुति करणें.

कान देणें (क्रि.)-लक्ष देणें.

सार्वभौम राजा (ना.)-सार्व-
भौम ह्यणजे सर्व पृथ्वीचा
राजा ह्य० राज्य करणा-
रा; यावरून सर्व पृथ्वीवर
राज्य करणारा असा अर्थ.

वरचढ (वि.)-श्रेष्ठ.

शेखी मिरवणें (धा.)-डौल
मारणें, आढ्यता आणणें.

धडा २३.

न्याय (ना.)-इनसाफ.

चातुर्य (भा. ना.)-शहाण-
पण.

सोवती (ना.)-मित्र, सैही.

लोटल्यावर (धा.)-गेल्यावर.

आढेवेढे (ना.)-हरकती.

निरुपाय (क्रि. वि.)-निर्-
उपाय)=नाइलाज.

ऐवज (ना.)-पैका वगैरे जें
त्याने ठेविलें होतें तें.

ठेव (ना.)-अनामत ठेवले-
ला ऐवज. [अडचणी.

हरकती (ना.)-आढेवेढे,

न्यायाधीश (ना.)-(न्याय+
अधीश)=इनसाफ करणारा.

फिर्याद केली (क्रि.)-दाद
मागितली.

मजकूर (ना.)-हकीकत.

निरपराधी (वि.)-(निर्+अ-
पराधी)=निर्दोषी, अप-
राधरहित.

करार (ना.)-ठराव.

कुंठित (क्रि. वि.)-लज्जित
होऊन जास्ती बोल-
ण्याचा मार्ग बंद होणें
-स्तब्ध रहाणें.

धडा २४.

सत्य (ना.)-खरी गोष्ट.

ओघाने (ना.)-सहजगत्, क्रमाने.

भेद (ना.)-भिन्नपणा.

उदाहरणे (ना.)-दाखले, दृष्टांत.

स्पष्ट (क्रि.)-उघड.

धार्मिक(त्रि.)-धर्म करणारा.

वचन पाळणे (धा.)-बोल-लेले खरे करून दाखविणे.

त्याग करणे (धा.)-सोडून जाणे.

सारांश (ना.)-तात्पर्य.

गुजराथ (वि. ना.)-हा प्रांत मुंबई इलाख्याचे पश्चिमेस आहे. [प्रख्यात.

नामांकित (त्रि.)-कीर्तिमान्,

मुनीम (ना.)-पेढीवरील सर्व कामकाज पहाणारा, दिवाण.

सावकार (ना.)-जो लोकांस कर्जाऊ पैसे देतो तो.

पेढी (ना.)-दुकान.

पक्के (क्रि. वि.)-खाचित.

लौकिक(ना.)-लोकांत मानमान्यता, कीर्ति, ख्याति.

आप्त (ना.)-संबंधी, नातलग.

बुद्धिभेद करणे (धा.)-वाईट बुद्धि शिकवू लागणे.

लक्षावधि (वि.)-(लक्ष+अवधि)=लाखी.

तळीराम गार करणे-आपले घर भरणे.

दुराचार(ना.)-(दुर्+आचार)=वाईट चाल.

विश्वासघात (ना.)-एखाद्याला तुझे काम करीन असा विश्वास देऊन आयतेवेळीं त्याला फसविणे.

नरक (ना.)-वाईट लोक.

ठकविणे (क्रि.)-फसविणे.

निंदकर्म (ना.)-ज्याच्याविषयीं लोक निंदा करतील असे काम.

सहसा (क्रि.वि.)-एकाएकी.

निषेध (ना.)-धिकार.

धडा २५.

ईश्वराचें महत्त्व.

कवितेंतील शब्दार्थ.

महत्त्व (भा. ना.)-थोरपणा,
मोठेपणा. [नुवाद.

स्तुति (ना.)-प्रशंसा, गुणा-

नर (ना.)-मनुष्य.

पात्र (क्रि. वि.)-योग्य.

ध्वनि (ना.)-आवाज, शब्द.

परिसर्तो (क्रि.)-ऐकतो.

पद (ना.)-पाय.

रस (ना.)-गोडी.

वाचा (ना.)-वाणी. [रचें.

बहुसाळ (वि.)-नानाप्रका-

फिरोनि (क्रि. वि.)-पुनः.

सत्ता (ना.)-हुकूम, आज्ञा.

बळ (ना.)-जोर.

नभ (ना.)-आकाश.

तरुलता (ना.)-झाडे आणि
वेली इ०.

वर्षाव (ना.)-वृष्टि.

समृद्धि (ना.)-(सम्+ऋद्धि)
=विपुलता.सर्वज्ञ (ना.)-(सर्व+ज्ञ=जा-
णणारा.) प्रत्येक वस्तु
जाणणारा.सकरुणा (ना.)-करुणेस-
हित, ज्याच्या पोटांत
दया आहे तो.

कोप (ना.)-राग, अवकृपा.

करुणस्वर (ना.)-दीनवाणी.

विनवणें (क्रि.)-प्रार्थना क-
रणें.

त्राता (ना.)-रक्षण करणारा.

हरी (वि. ना.)-ईश्वराचें नांव.

जगत्सर्ग (ना.)-(जगत्+
सर्ग=उत्पत्ति.) जगाची

उत्पत्ति करणारा. [णारा.

संहारकारक (ना.)-नाश कर-

संकट (ना.)-अरिष्ट, विघ्न.

दुरी (वि.)-लांब. [कर.

मुक्त करीं (क्रि.)-सुटका

झडकर (क्रि. वि.)-लवकर.

काम (ना.)-इच्छा.

क्रोधादिक (ना.)-(क्रोध+
आदिक)=क्रोध आदिकरून.

पीडणें (क्रि.)-त्रास देणें.

अंतरीं (ना.)-अंतःकरणांत,
आंतले आंत.

मूळ कविता.

स्तुती करावी परमेश्वराची ॥ करूं नये व्यर्थ कधीं नराची ॥
स्तुतीस कीं ईश्वर पात्र होतो ॥ तसा तिला मानव काय होतो ॥१॥

अन्वयः—परमेश्वराची स्तुती करावी; व्यर्थ नराची कधीं करूं नये. कीं, हो^३, ईश्वर स्तुतीस पात्र, तसा तिला तो मानव होतो काय ?

अर्थः—आपण नेहमीं परमेश्वरार्चे चिंतन करून त्याची प्रार्थना करावी; मनुष्याची प्रार्थना केल्याने कांहीं एक मिळणार नाही, यास्तव ती कधींही करूं नये. कारण, अहो, ज्याप्रमाणे परमेश्वर स्तुति करून घेण्यास लायक आहे त्याप्रमाणे मनुष्य आहे काय ?

टीपाः—१ परमेश्वर स्तुति करून घेण्यास कां लायक आहे हे पुढील दोन श्लोकांवरून समजेल. वरील श्लोकांत 'स्तुति' याचा अर्थ फक्त 'गुणांची प्रशंसा करणे' असा नाही, तर 'गुणांचे उच्चारण करून त्या द्वारेने आपले हित होण्यासाठीं विनंति करणे' असा आहे. अमुक मुलगा चांगला बुद्धिवान् आहे झणून त्याच्या गुणांची 'स्तुति' करणे हे निराळे व परमेश्वराची स्तुति करणे हे निराळे. २ 'कीं' याचा अर्थ 'कारण.' कवितेंत 'कारण' या शब्दाबद्दल त्याचा संक्षेप 'कीं' हा शब्द घालतात. गद्यांत बहुतकरून 'कीं' हा शब्द 'कारण' या अर्थी येत नाही. जसे, 'तो झणाला कीं मी जाईन.'—'कीं' हे व्याकरणांत उभयान्वयी अव्यय असे समजावे. ३ कवितेंत फक्त 'हो' हा शब्द 'अहो' याचा संक्षेप आहे. गद्यांत 'हो' अथवा 'होय,' हे क्रियापद जाणावे.

डोळ्यांनीं बघतो ध्वनी परिसर्तो कानीं पदीं चालतो ॥

जिभेनें रस चाखतो मधुरही वाचे अह्मी बोलतो ॥

हातांनीं बहूसाळ वाम करितो विश्रांतिही घ्यायया ॥

घेतो झोंप सुखें किराणि उठतो ही ईश्वराची हया ॥ २ ॥

अन्वयः—[आह्मी] डोळ्यांनीं बघतो, कानीं ध्वनी परिसर्तो, पदीं चालतो, जिभेनें रस चाखतो, वाचे मधुरही

बोलतो, हातांनीं बहुसाळ काम करितो, विश्रांतीही घ्यावया
सुखें शोंप घेतो, फिरोनि उठतो ही ईश्वराची देखा.

अर्थ:—आपण आपल्या डोळ्यांनीं पाहता; कानांनीं
शब्द ऐकतो; पायांनीं चालतो; जिभेनें पदार्थांची चव
घेतो; वाणीनें (तोंडाने) कानाला गोड लागणारे शब्द
बोलतो; हातांनीं नानाप्रकारचीं कामे करितो; श्रम केल्या-
नंतर ते श्रम वाटूं नयेत म्हणून मोठ्या आनंदाने शोंप
घेतो व पुनः [निजून] उठतो. ही सर्व परमेश्वराची आप-
णांवर मोठी कृपा आहे.

टीपा:—१ वरील श्लोकांत निरनिराळ्या इंद्रियांचीं निरनिराळीं कामे
सांगितली आहेत. 'कानी', व 'पदी' हे शब्द तृतीयेचा अनेकवचनी प्रत्यय
'ई' हा लागून झाले आहेत. व 'वाचे' व 'सुखें' हे शब्द तृतीयेचा एक-
वचनी प्रत्यय 'ए' हा लागून झाले आहेत. २ 'ही' ह्या अक्षराला
ह्या श्लोकांत काही अर्थ आहे असे दिसत नाही.

सत्तेनें प्रभुच्याच सूर्य उगवे त्याच्याचि सत्तावळें ॥
वारा वाहतसे नभीं तरुलता देतात पुष्पें फळें ॥
पाण्याचा करितात मेघ समथीं वर्षाव भूमीवरी ॥
देते धान्य समृद्धि भूमि अवधी त्याचीच सत्ता खरी ॥३॥

अन्वय:—प्रभुच्याच सत्तेनें सूर्य उगवे, त्याच्याचि सत्ता-
वळें नभीं वारा वाहतसे, तरुलता पुष्पें फळें देतात, समथीं
मेघ भूमीवरी पाण्याचा वर्षाव करितात, भूमि धान्य
समृद्धि देते, अवधी त्याचीच सत्ता खरी.

अर्थ:—ईश्वराच्या हुकूमनेच दररोज सकाळीं सूर्य उग-
वतो, त्याच्याच अधिकाराने आकाशांत वारा वाहतो, झाडे
व वेली यांस फुलें व फळें धरतात, योग्य वेळीं (हंगामाचे
सुमारास) ढग पृथ्वीवर पाण्याची वृष्टि करितात (पाऊस

पडसो), व पाऊस पडल्यामुळे जमिनीत पीक चांगले येऊन धान्याची विपुलता होते, हे सर्व त्याच्याच अधिकाराने होते.

टीपा:—१ तृतीया. २ सप्तमी. ३ धान्यसमुद्धि= 'धान्याची ससृद्धि' प्रत्येक घरात बाप किंवा जो कोणी वडील मनुष्य असेल तो व्यापमाणें घरातील मुलेबाळे, चाकरमाणसे इत्यादींकरिता अंमल चालवून त्याच्याकडून संसारातील सर्व कामे करवितो, किंवा सरकार आपल्या कामगारांकरिता अंमल करून त्यांकडून राज्याची सर्व कामे करविते, व्यापमाणेंच ईश्वर हा सर्व वस्तूंचे अंमल चालवितो.

ईश्वरास प्रार्थना.

सर्वज्ञा परमेश्वरा सकरुणा बापा दयासागरा ॥
आह्मी अज्ञ मुले तुझी सकलही तू बाप होशी खरा ॥
केला कां इतका आह्मांवरि तुवां देवा असा क्रोध हा ॥
हे आह्मी करुणस्वरें विनवितो आह्मांकडे तू पहा ॥ ४ ॥

अन्वय:—सर्वज्ञा, सकरुणा, दयासागरा, बापा परमेश्वरा, आह्मी सकलही तुझी अज्ञ मुले, तू खरा बाप होशी. देवा, तुवां आह्मांवरि असा हा इतका क्रोध कां केला? हे आह्मी करुणस्वरें विनवितो, तू आह्मांकडे पहा.

अर्थ:—हे बापा परमेश्वरा, तू जगांतील प्रत्येक गोष्ट जाणणारा, गरिबाचा कळवळा घेणारा, व दयेचा केवळ समुद्रच असा आहेस; आह्मी सर्व मनुष्ये तुझी अज्ञान मुले आहो व तू आह्मां सर्वांचा खरोखर बाप आहेस. देवा, तू आह्मांवर हा इतका राग कां धरिलास? आह्मी मोठ्या दीनवाणीने तुझी प्रार्थना करितो. या आमच्या प्रार्थनेकडे पहा व आह्मांवर राग धरूं नकोस.

टीपा:—१ तुवां—तू (तृतीया), २ परमेश्वर हा खरोखर सर्व वस्तूंचा उत्पन्नकर्ता आहे, व अणूनच त्याचा व आपला संबंध 'बाप व मुले' हा आहे.

पद.

त्राता तूंच हरी ॥ अह्मांला त्राता तूंच हरी ॥ धृ० ॥
अंत नको बधुं अमुचा आतां ॥ धांव घेई लवकरी ॥ १ ॥
जगत्सर्ग संहारकारका ॥ अतां नको धरुं दुरी ॥ २ ॥
सर्व संकटापासुनि देवा ॥ मुक्त करीं झडकरी ॥ ३ ॥
कामक्रोधादिक हे शत्रू ॥ पीडिति बड अंतरीं ॥ ४ ॥

अन्वयः—हरी, तूंच त्राता, अह्मांला तूंच त्राता. आतां अमुचा अंत बधुं नको, लवकरी धांव घेई. जगत्सर्ग संहारकारका, अतां दुरी धरुं नको. देवा, सर्व संकटापासुनि झडकरी मुक्त करीं. कामक्रोधादिक हे शत्रू अंतरीं बहु पीडिति.

अर्थः—हे हरी (परमेश्वरा), आमचें संरक्षण करून या संसारापासून सोडविणारा तूंच आहेस. आतां आमचा परिणाम बधुं नकोस, लवकर धांवत ये. जगाची उत्पत्ति व नाश करणाऱ्या देवा, आतां आह्मांला तुजपासून लांब सोडू नको. देवा, सर्व संकटांतून आह्मांला लवकर सोडीव. काम, काम, क्रोध, वगैरे हे सहा शत्रू अंतःकरणाला फार पीडा देत आहेत.

टीपाः—१ संसार याचा अर्थ ' बायको, मुलेंवाळें, इत्यादि प्रपंच व त्या प्रपंचातील सर्व प्रकारचीं दुःखें; ' यांतून पार पडून ईश्वरप्राप्तीचा जो उत्तम मार्ग त्याला साधन ' परमेश्वराची भाक्ति व प्रार्थना ' हेंच आहे अशी भाषणांत समजून आहे व याचेंच नांव ' तारणें; ' झणूनच परमेश्वरास ' त्राता ' असें झटलें आहे.

२ परमेश्वर हा सर्व वस्तूंना उत्पन्न करितो व त्यांचा नाशही करितो. प्राणी, वनस्पति इत्यादि जन्मास येतात व मरतात हे लक्षांत आणिले असता परमेश्वरास जें वरील विशेषण दिलें आहे तें बरोबर आहे असें करून घेईल.

३ काम, क्रोध, मद, मत्सर, दंभ व लोभ हे सहा शत्रू होत. यांना शत्रू झणण्याचें कारण, मनुष्याच्या नाशाला हेच साधनभूत होतात.

हे सहा दुर्गुण जर आंगीं असते तर परमेश्वराची प्राप्ति होत नाही. 'काम'—परस्त्रीविषयी मनांत इच्छा उत्पन्न होणे. 'क्रोध'—मनांत राग असणे. 'मद'—गर्व करणे. 'मत्सर'—दुसऱ्याचे चांगले पाहून त्याच्याविषयी मनांत वाईट बुद्धि येणे (हेवा करणे). 'दंभ'—दोंग करणे. जसे, अंगांत विद्वत्ता नसता उगीच विद्येची वढाई मारणे; किंवा अंगाला भस्म लावून गळ्यांत रुद्राक्षाच्या माळा घालून साधूची नसता आळता आणणे इत्यादि. 'लोभ'—द्रव्याचा हावरेपणा असणे. संसारांत गुंतलेल्या मनुष्याचे अंगीं प्रायः हे सर्व दुर्गुण वसतात म्हणूनच संसाराला वाईट असे झटले आहे.

धडा २६.

सहल करणे (धा.)—मौजेने
फिरावयास जाणे.

लादलेलीं (धा.)—भाराने
वांकलेलीं.

पाड (ना.)—पिकण्याचा वेळ.
कोतवाल (ना.)—चोरी, खून
वगैरे गुन्हे पकडणारा
अंमलदार.

पचले (क्रि.)—जिरले.

पस्तावा (ना.)—वाईट गोष्ट
केल्याबद्दल मागून विचार
र होतो तो. पश्चात्ताप.

उतावळी (ना.)—त्वरा, घाई.

कुंपण (ना.)—कांटेरी वई,
आवार. [राहून.

आडून (धा.)—आड दडून

अलगलेले (धा.)—पिकून
गळावयास झालेले.

धडा २७.

इंद्रिये (ना.)—नाक, डोळे,
कान इत्यादि.

स्पर्श (ना.)—शिवणे.

चव (ना.)—रुचि, गोडी.

हुंगणे (क्रि.)—वास घेणे.

धर्म (ना.)—गुण.

देणगी (ना.)—दिलेली वस्तु.

धुरांडीं (ना.)—धूर जाण्या-
साठीं राखलेलीं भोंके.

परवानगी (ना.)—मोकळीक.

हुकूमबंदा (वि.)—हुकुमाने बा-

धून टाकलेला. [णे, सुकरणे.

कोमेजणे (क्रि.)—टवटवी जा.

धडा २८.

जनरल (ना.)-सैन्यावरील
मुख्य अधिकारी.

कुन्हाड कशी चालते-कुन्हा-
डीला धार कशी आहे
ते पाहणे.

हाणणे (धा.)-घाव मारणे.

जायवंदी (क्रि. वि.)-कामां-
तून गेलेला, निरूपयोगी
झालेला.

चौकशी (ना.)-विचारपूस.

गोंधळला (क्रि.)-गडबड-
ला, नीट सांगतां ये-
ईना.

गहिंवर येणे (क्रि.)-प्रेमाने
कंठ दाटणे.

आवेश (ना.)-स्फुरण.

बाहु (ना.)-हंड, भुज.

धडा २९.

दिवाणखाना (ना.)-वैठकी-
ची जागा.

ढकलिले (क्रि.)-लोटिले.

आळ (ना.)-कुभाड.

बळे (क्रि. वि.)-मुद्दाम, जा-
णूनबुजून.

याची वाट काय ?-आतां पुढे
कसें करावे ? याची तोड
कशी काय ?

भाव (ना.)-अर्थ.

जाणो आपण त्या गांवचेच
नव्हे-जसें काय आपणां-
स त्या गोष्टीविषयीं कां-
हींच माहीत नाहीं.

मसलत (ना.)-युक्ति.

नाकबूल (क्रि. वि.)-खरी गो-
ष्ट न कळविणे.

अमळ (क्रि. वि.)-थोडा,
किंचित्.

मुक्याचे व्रत घेतले आहे-
बोलावयाचे नाहीं असा
निश्चय केला आहे कीं
काय ?

हुंदका (ना.)-लोट.

खोडी (ना.)-कळ.

स्वस्थ असा-काळजी करूं
नका.

तर बरीक-तर मात्र.

धडा ३०.

यात्रा (ना.)-जत्रा. [येणे.

रमणे (धा.)-खेळत खेळत

वर्गणी (ना.)-हिसेरशी.
 गरज (ना.)-जरूरी.
 फळ (ना.)-नफा.
 संवय (ना.)-चटक.
 अंतर (ना.)-भेद.

—
 धडा ३१.

शोषून घेणें (धा.)-ओढून
 घेणें.
 खोड (ना.)-झाडाचा म-
 धला जुनट भाग.
 टवटवी(ना.)-प्रफुल्लितपणा,
 तजेला.
 देंठ (ना.)-कोंव. [झाड.
 रोप (ना.)-अगदीं लहान
 दम (ना.)-अक्काश, धीर.
 बारीक दृष्ट (ना.)-सूक्ष्म
 नजर.

—
 धडा ३२.

कसबा (ना.)-ज्या ठिका-
 णीं सरकारचें ठाणें अ-
 सतें असा तालुक्याचा
 मोठा भाग.
 कलम (ना.)-आंब्याची
 डाहाळी कापून ती दुस-

ज्या आंब्याच्या रोप्याला
 सारखी बांधतात. ती ज-
 गच्यावर तो रोपा छाटू-
 न टाकतात. ती डाहाळी
 मोठी झाल्यावर त्याचें
 कलमी झाड होतें.

हर्ष (ना.)-आनंद. [रणारा.
 विचारवंत (वि.)-मनन क-
 तरतूद (ना.)-तजवीज.
 विरघळला (क्रि.)-पाणी
 झालें.
 हिरमुसलें (वि.)-वाईट.
 हावरेपणा (भा. ना.)-जें तें
 हवें असें ह्मणणें.
 अधाशीपणा (भा. ना.)-खा-
 दाडपणा.
 पुरवतें (क्रि.)-पतकरतें.
 आग (ना.)-काहिली. [ठून.
 निसटून (धा.)-निघून, उ-
 आसवें(ना.)-आनंदानें किंवा
 दुःखानें येणारें डोळ्यां-
 तील पाणी; अश्रु.
 पाण्यानें भरून आले-अत्या-
 नंद किंवा अति दुःख झालें
 ह्मणजे मनुष्याचे डोळे
 पाण्यानें भरून येतात.

धडा ३३.

विद्येची प्रशंसा.

कवितेतील शब्दार्थ.

प्रशंसा (ना.)-स्तुति.	नाक (ना.)-स्वर्गलोक.
दिधले (क्रि.)-दिले.	विद्याहीन-(विद्या+हीन=न- सणे)-ज्याला विद्या नाही असा; अविद्वान्.
भूषण (ना.)-शोभा, अलं- कार.	इहलोक (ना.)-हा (मृत्यु) लोक.
व्यर्थ (क्रि. वि.)-फुकट.	परलोक (ना.)-दुसरा (स्व- र्ग) लोक.
हेम (ना.)-सोने.	वरवी (वि.)-चांगली.
खर (ना.)-गाढव.	वरवी (क्रि.)-अंगिकारावी.
मर्कट (ना.)-माकड.	दुर्दशा (ना.)-वाईट स्थिति.
किमर्थ (क्रि. वि.)-(किम् +अर्थ)=कशाला.	कथितो (क्रि.)-सांगतो.
विधि (ना.)-ब्रह्मदेव.	संपादणे (क्रि.)-मिळवणे.
निर्विद्य (ना.)-(निर् + विद्य) =अविद्वान्.	संतत (क्रि. वि.)-निरंतर, नेहमी.
गौरव (ना.)-महत्व.	लोढ (ना.)-मोठा प्रवाह.
येथे (क्रि. वि.)-या (मृ- त्यु) लोकीं.	

मूळ कविता.

आर्या.

सर्व धनाहुनि विद्या, धन याची योग्यता असे मोठी ॥
दिधल्यावांचुन कोणी, मिळवीन झणेल गोष्टि हे खोटी ॥ १ ॥

अन्वय-सर्व धनाहुनि विद्या-धन याची योग्यता मोठी

असे; दिधल्यावांचुन कोणी मिळवीन हणेल हे खोटी गोष्टि.

अर्थ:—संपत्ति हणून जितक्या प्रकारची आहे, त्या सर्वोपेक्षां विद्यारूपी संपत्तीची योग्यता मोठी आहे. कारण, इतर संपत्ति आपल्या स्वतःला पैदा करितां येते, परंतु विद्या दुसऱ्यानें शिकविल्याशिवाय मी ती शिकेन असें जर कोणी हणेल, तर तें त्याचें बोलणें निवळ खोटें आहे.

टीप:—१ जमीन सुपीक असते, परंतु व्याप्रमाणें मनुष्यानें तिची लागवड केल्याशिवाय व तोंत पाऊस पडल्याशिवाय पीक येत नाहीं, त्याचप्रमाणें परमेश्वरानें मनुष्याला बुद्धि दिली आहे परंतु तिला मार्गास लावून देणारा कोणी तरी पाहिजे. त्याशिवाय बुद्धीचा काहीं एक उपयोग नाहीं.

विद्याञ्चि भूषण नरा, व्यर्थ अलंकार रत्न हेमाचे ॥

भूषविले खर मर्कट, भूषणभारेंहि काय कामाचे ॥ २ ॥

अन्वय:—नरा* विद्याचि भूषण, रत्न हेमाचे अलंकारे व्यर्थ; भूषणभारेंहि भूषविले खर मर्कट काय कामाचे.

अर्थ:—मनुष्याला विद्या असणें हीच शोभा देणारी वस्तु आहे; विद्या नसली तर रत्नाचे व सोन्याचे दागिने घातले तरी ते व्यर्थ आहेत; हणजे त्यांपासून त्यास कांहीं एक शोभा येत नाहीं. अलंकाराच्या ओझ्यानें (पुष्कळ अलंकार घालून) चांगलें दिसणारें गाढव व माकड यांपासून काय उपयोग आहे ? अर्थात् कांहीं एक नाहीं.

टीपा:—* या अर्थेंत विद्या नसलेल्या मनुष्याची गाढवाशी व माकडाशी तुलना केली आहे. व्याप्रमाणें गाढव चांगल्या कामीं निरूपयोगी, त्याप्रमाणेंच विद्या नसलेले मनुष्य निरूपयोगी हें येथें दाखविलें आहे. १ ' विद्या ' हीच मनुष्यास अलंकाराचे जागी आहे असे हणण्याचें कारण, जो मनुष्य विद्वान् आहे त्याला सर्व लोक मान

देतात व तो सभोस पूर्य होतो. राजाला जितका मान देतात त्याच्यापेक्षा देखील विद्वान् मनुष्याला जास्ती मान देतात. लोक खंडाभर दाग-दागिने घालून मिरवितात याचें खरें कारण झटलें झणजे दुसऱ्यांनीं आपणांस श्रामंत झणावें व आपणांस मान द्यावा. परंतु नुसत्या विद्येनें जर इतका मान मिळतो आहे तर दागिण्यांचें तिघेपुढें केवढें तेज पडणार ! २ विद्या नसून जर दागिने घातले तर दागिने घालणारालाच काय आनंद होईल तोच. लोक त्याची वाहवा कधींही करणार नाहींत व त्यांपासून त्यास कधींही आनंद होणार नाहीं. दुसरें, दागिने चोरसि जाण्याची भीति आहे. तशी भीति विद्येस नाहीं. याचकरितां दागिने 'व्यर्थ' असें झटलें आहे.* 'नरा'—नराला (चतुर्थां विभाक्ते.)

विद्या नाहीं ज्याला, तो नर जीवंत असूनही मेला ॥

केला किमर्थ विधिनें, झणती जन्मूनही फुकट गेला ॥ ३ ॥

अन्वयः—ज्याला विद्या नाहीं, तो नर जीवंत असूनही मेला; विधिनें किमर्थ केला, जन्मूनही फुकट गेला, झणती.

अर्थः—ज्या मनुष्याला विद्या येत नाहीं तो जीवंत असून मेल्याप्रमाणेंच समजावयाचा. त्याला ब्रह्मदेवानें कशाकरितां जन्मास घातलें ? कारण तो जन्मास येऊन व्यर्थ किंही गेला ! असें लोक हळहळतात.

टीपः—१ वस्तु एकदां लयास गेलीं झणजे तिच्यापासून जसा काहीं-एक उपयोग घडण्याचा संभव नाहीं त्याप्रमाणें ज्या मनुष्याला विद्या नाहीं तो काहीं उपयोगाचा नाहीं. त्याला कोणी कुत्रें देखील विचारीत नाहीं. तेव्हा अशा मनुष्याच्या जीवंत असण्यांत व मरण्यांत भेद तो कोणता ? जन्म देऊन, पुनः याच्या पालनपोषणाचा आर्डापास व्यर्थ श्रम ! 'जीवंत' या शब्दांत 'जी' दीर्घ आहे ती न्हस्व 'जि' असली पाहिजे; परंतु कवितेंत गण जमण्याकरितां तसें करणें अशुद्ध नाहीं.

निर्विद्य नराहुन बहु, खर कामा येतसे मनुष्याला ॥

खाधा काळ भुडला, भार असें निंदितात जन त्याला ॥४॥

अन्वयः—निर्विद्य नराहुन मनुष्याला खर बहु कामा

येतसे. जन त्याला 'खाया काळ, भुईला भार' असे निंदितात.

अर्थ:-ज्याला विद्या येत नाही अशा मनुष्यापेक्षां लोकांस गाढव पुष्कळ कामीं (जसे माती वाहणे इ०) उपयोगी पडतो. 'खायाला काळ व जमिनीला मात्र ओझे' अशा प्रकारचा हा आहे अशी लोक त्याची निंदा करितात.

टीप:-'खायाला काळ व भुईला भार' ही झण प्रचारांत फार भाडळते. इचा अर्थ असा दिसतो. 'खायाला काळ' ज्याप्रमाणे 'काळ' (= 'यम', 'राक्षस') सर्वांस वकावक खाऊन टाकितो त्याप्रमाणे ज्याचे खाणे, व 'भुईला भार' झणजे, जमिनीला मात्र विनाकारण ओझे. कारण निरुपयोगी माणसे आपल्या पदरी असली झणजे त्याचे जसे आपणांस ओझे वाटते तसे जमिनीलाही वाटते. यासा खीच दुसरी झण 'आयत्या पिठावर रांगोळ्या भोदणारा' ही दिसते.

विद्या फळ देते तें, कोणाच्यानेहि देववेना कीं ॥

विद्यायोगें* गौरव येथें तैसाच होतसे नाकीं ॥ ५ ॥

अन्वय:-विद्या फळ देते, तें कोणाच्यानेहि देववेना. कीं, विद्यायोगें येथें तैसाच नाकीं गौरव होतसे.

अर्थ:-विद्येपासून जें फळ प्राप्त होतें, तें दुसऱ्या कोणाच्यानेही देववणार नाही. कसे तें पहा. आपणांस विद्या येत असली तर येथें झणजे या मृत्युलोकीं व तसेंच स्वर्गलोकीं मान मिळतो.

टीपा:-१ 'विद्येपासून फळ' यावर भजा १७ अंभंग पहा. २ मृत्युलोक, स्वर्गलोक व पाताळलोक असे तीन लोक आहेत अशी कल्पना आहे. आपण हल्ली राहतों हा मृत्युलोक. व परमेश्वराचे जें उत्तम स्थान त्यास स्वर्ग झणतात व ज्यास जुने लोक पाताळ असें झणतात तो व हल्लीं ज्यास अमेरिका खंड असें झणतात ते एकच आहे असें झटलें

असता फारसा बाध येणार नाही. परंतु पुराणांतल्या गोष्टींविषयी निश्चित
असें काहींच ठरविता येत नाही.—* आपणास विद्या असली तरच
त्या विद्येच्या योगानें परमेश्वराचें स्वरूप पूर्णपणें लक्षांत आणता येईल
व येंकरून आपणास परमेश्वराचा मार्ग दिसेल. जसा मुंबईहून पुण्या-
स किंवा पुण्याहून सातान्यास जाण्यास रस्ता आहे तसा मृत्युलोकाहून,
परमेश्वराचे ठिकाणी जाण्यास रस्ता नाही. परंतु 'प्रामाणिकपणा,'
'चांगलें भाचरण,' 'परमेश्वराची भक्तीनें स्तुति' हींच तो मार्ग होत.

विद्या न करुनि लोकीं, होउं नये मानवें पशुसमान ॥

मान नसे तोहि तया, आहे लोकांत जो पशुस मान ॥ ६ ॥

अन्वयः—मानवें विद्या न करुनि, लोकीं पशुसमान होउं
नये. लोकांत जो पशुस मान आहे, तोहि तया मान नसे.

अर्थः—मनुष्यास, विद्या न करितां लोकांत जनावराप्र-
माणें रहाणें, योग्य नाही. लोक जनावरास जेवढा मान
देतात तेवढा देखील त्यास कोणी देत नाही.

टीपः—विद्या करण्याचें सामर्थ्य जनावरांचे अंगीं परमेश्वरानें ठेविलें
नाहीं, याकरितां विद्या येत नाही ह्मणून त्यास दोष देता येत नाही, व
त्यास जेवढा मान देणें रास्त आहे तेवढा दिलाच पाहिजे. परंतु ज्यास
बुद्धि आहे त्यानें विद्या न करणें हा त्याचा मोठा अपराध आहे व या-
बद्दल त्यास मान न देणें हेंच बरोबर आहे. १ तया=त्याला (चतुर्थी).

विद्याहीन नराला, इहपरलोकींहि गति नसे बरवी ॥

बरवी दुःख अविद्या, त्याची सर्वत्र दुर्दशा करवी ॥ ७ ॥

अन्वयः—विद्याहीन नराला इहपरलोकींहि बरवी गति
नसे. अविद्या दुःख बरवी, त्याची सर्वत्र दुर्दशा करवी.

अर्थः—ज्या मनुष्याला विद्या येत नाही त्याची या
मृत्युलोकीं व स्वर्गलोकीं धड गत नसते. कारण, विद्या
नसणें ही स्थिति (अज्ञानपण) त्याच्याकडून दुःखाचा

भंगिकार करविते ह्यणजे त्याला दुःख देण्यास कारण होते व त्याचा प्रत्येक कामांत नाश करते.

टीपः—१ विद्या नसल्यामुळे त्याचा लोकांत अपमान होतो, त्यास कोणो विचारीत नाही असे त्याचें हासें होतें व यामुळे त्यास 'दुःख' होतें. व कोठें दोन पैसे मिळण्याचाही संभव नसतो. हाच त्याचा नाश.

यास्तव तुज हें कथितों, विद्या संपादुनीच बरवा हो ॥

मग कल्याणनदीचा, संतत वा लोट तूजवर वाहो ॥ ८ ॥

अन्वयः—यास्तव, विद्या संपादुनीच बरवा हो, हें तुज कथितों. मग, वा, तूजवर कल्याणनदीचा लोट संतत वाहो.

अर्थः—याकरितां, तुला सांगतो कीं, विद्या मिळवूनच (शिकून) तूं शहाणा हो ह्यणजे, वा मनुष्या, तुझ्यावर नेहमीं कल्याणारूपी नदीच्या पाण्याचा लोट वाहता राहिल, ह्यणजे तुझें नेहमीं हित होईल.

टीपः—१ 'कल्याणनदीचा लोट तूजवर वाहो'—या ठिकाणीं 'कल्याण'—'हित' ही नदी कल्पिली आहे व 'त्या नदीच्या पाण्याचा लोट नेहमीं वाहणें' ह्यणजे 'पाणी कधींही कमी न होणें.' त्याचप्रमाणें 'कल्याण कधींही कमी न होणें'—'सर्वदा आपलें बरें होणें' असा अर्थ.

धडा ३४.

गृहस्थ (ना.)—(गृह=घर+

स्थ=राहणारा)घरांत रा-

हणारा ह्यणजे खाऊन

पिऊन सुखी असा.

एकुलता (वि.)—एकटा.

प्रीति (ना.)—ममता.

दृढ (क्रि. वि.)—पक्कें. [मार्गें.

माधारा (क्रि. वि.)—पाठी-

दटावणें (धा.)—धमकी देणें.

मुद्रा (ना.)—चर्चा.

सलाम (ना.)—रामराम.

वर्तमान (ना.)—हकीकत.

धर्म (ना.)—कर्तव्यकर्म.

धडा ३५.

महासागर (ना.)-मोठा समुद्र.

रानटी (वि.)-जंगली, अडाणी स्थितींतले.

कारागिरी (ना.)-कसब.

मिशनरी (ना.)- ख्रिस्ती

धर्माचा उपदेश करणारे, पाद्री.

सुशिक्षित (वि.)-विद्वान्.

इमारत (ना.)-घर, वाडा.

गुण्या (ना.)-या आकृतीचें सुताराचें लांकडी हत्यार. [लपट.

ढलपा (ना.) लांकडाचें सा-

बडा लोक (ना.)-वजनदार मनुष्य.

देखरेख (ना.)-तपासणी.

अभिप्राय (ना.)-मतलब, उद्देश.

धिकार (ना.)-तुच्छ मानणें.

हुजत (ना.)-तकरार, वाद घालणें.

धडा ३६.

अडचण (ना.)-नड.

वाढणें.

पांतरा (ना.)-दीप=बेट+अंतर=दुसऱ्या बेटास.

लकाठी (ना.)-शीड

ज्याला बांधितात ती काठी. [घेणें.

वारा धरणें (धा.)-वारा आंत शेंड (ना.) अवजार.

डम (ना.)-खादी, जाड कापड.

काणूं (ना.)-तारूं पाहिजे तिकडे फिरविण्याचें साधन.

गंगर (ना.)-तारूं चालावयाचें बंद होण्याकरितां लोखंडाचा जड तुकडा काथ्याच्या दोरीस किंवा सांखळीस बांधलेला असतो तो; लोयली.

ग्रभाग (ना.)-पुढील भाग.

ल (ना.)-बळकट दोर.

गोरवा (ना.)-मुकाम करणें.

ळीं रुतणें-तळास जाऊन

डून (धा.)-थांबून. [बसणें.

ंकारणें (धा.)-चालू करणें.

वल्हे (ना.)-पाणी तोडून
होडी चालविण्याकरितां
लांकडाचा पसरट तुक-
डा. त्यास पाठीमार्गे दां-
डा असतो.

कलथा (ना.)-उलथना.

धडा ३७.

तुळ्या (ना.)-बहालें.

आरंभ (ना.)-सुरुवात.

पाया (ना.)-इमारत मजबू-
द राहण्याकरितां जमिनीं-
त खगून आंतून भित्त
बांधीत आणिलेली असते
तीस पाया ह्मणतात.

गिलावा (ना.)-भित्त गुळ-
गुळीत होण्याकरितां ती
मातीने किंवा चुन्याने
चोपडणें.

मजला (ना.)-माडी.

जोतें (ना.)-चौथरा.

जिना (ना.)-पायऱ्यांची कै-
लेली वाट.

मुरूम (ना.)-दगडाळ माती.

कड्या (ना.)-लांकडाच्या
फळ्या.

तक्तपोशी (ना.)-कडीपाट.

पेंड (ना.)-मातीचा थर.

खपरेल (ना.)-कौलांचें छपर.

औन्न (ना.)-वांशांवर कौ-
लें राहण्याकरितां लांक-
डाच्या बारीक बारीक
पट्ट्या घालतात त्या.

फांका (ना.)-तुकडे.

खटपट (ना.)-मेहनत.

धडा ३८.

आच्छादन (ना.)-झांकण.

चाल (ना.)-रीत, परिपाठ.

पटका (ना.)-रुमाल. [लोक.

फ्रेंच (ना.)-फ्रान्स देशांतील

पोर्तुगीज (ना.)-पोर्तुगाल

देशांतील लोक.

पदर (ना.)-शेवटास क-
लावतू भरलेला असतो तो.

कलावतू (ना.)-जर.

गोल (ना.)-साधी जरीची
पट्टी; जशी चंदेरी पागो-
च्यास असते तशी.

नामांकित (वि.)-आख्येची.

उत्तम पक्ष (ना.)-उत्तम मार्ग.

भाग पडतें (क्रि.)-भगत्य

किंवा जरूर पडते.

सन्मान (ना.)—(सत्+मान)
=भादरसत्कार, मान.

धडा ३९.

रुचि (ना.)—गोडी.

फड (ना.)—उंसाचें शेत.

पाचोळा (ना.)—उंसाच्या
वाळलेल्या पात्या.

वाडें (ना.)—उंसाचा शें.
ड्याकडचा भाग.

चरक (ना.)—घाणा, रगाडा.

काईल (ना.)—गूळ कढवि.
ण्याचें भांडें.

घुलाण (ना.)—मोठी चूल.

उकळविणें (क्रि.)—कढविणें.

वेहडा (ना.)—एका झाडाचें
फळ.

पाक (ना.)—कढवून दाट
केलेला रस.

शिबें (ना.)—एके प्रकारचा
झारा.

रवाळ (वि.)—कणदार.

कोरडा (वि.)—सुका.

कोथळी (ना.)—पोतें.

धडा ४०.

स्वतंत्रपणा (भा. ना.)—दु-
सऱ्याच्या ताब्यांत नसणें.

हौसी (वि.)—चैनी.

नर (ना.)—पुरुषजात.

मादी (ना.)—स्त्रीजात.

कळप (ना.)—जमाव, टोळी.

मिसळले (क्रि.)—एकत्र झाले.

वेगळे (क्रि. वि.)—निराळे.

वीण (ना.)—बाळंत होण्या-

दूम (ना.)—पिसारा. [ची खेप.

झोंक (ना.)—ठेवण.

गिरेबाज (ना.)—गिरक्या
मारणारा.

गिरक्या (ना.)—फेऱ्या.

भेकड (वि.)—भित्री.

सहवास (ना.)—संगती, ज-
वळ असणें.

खवदड (ना.)—भोंक, भेग.

स्वच्छंदानें (ना.)—(स्व+
च्छंद)=आपल्याच ना-

दानें, स्वतंत्रपणानें.

धडा ४१.

स्लेट (ना.)—दगडी पाटी.

सोय (ना.)—तजवीज.

परिपाठ (ना.)-रिवाज, चाल, रीत.	ठिसूळ (वि.)-लवकर फु- टणारा. [करणे.
साफ (वि.)-गुळगुळीत.	रांधणे (क्रि.)-अन्न तयार
कोरीची कोरी (वि.)-स्व- च्छची स्वच्छ.	चरक (ना.)-सुज्या, चाकू इत्यादि साफ करण्याचे यंत्र. [लेली.
खाण (ना.)-जमिनीच्या पोटांत पुष्कळ धातु व दगड आहेत, ते ज्या जा- गेत सांपडतात त्या जा- गेस खाण ह्मणतात.	सफाईदार (वि.)-साफ के- कळकर्णे (धा.)-तांबे, पि- तळ यांच्या भांड्यांत आं- बट पदार्थ ठेविला असतां तो विघडून जसा त्याचा रंग हिरवा होतो तसा होणे.
रंधा (ना.)-सुताराचे लां- कूड गुळगुळीत करण्या- चे हत्यार.	

धडा ४२.

नीतिपर कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

नीतिपर (वि.)-नीति ह्म० सदाचरणाची वर्तणूक ठेवणे; यावरून नीतिपर ह्म० ज्यांत नीति सांगि- तली आहे अशी.	वृथा (क्रि. वि.)-व्यर्थ, फुकट. वित्त (ना.)-पैसा, द्रव्य. शाश्वत (क्रि. वि.)-नेहमीं, सतत. [टिकणारे. क्षणिक (वि.)-थोडे दिवस आत्महित (ना.)-आपले कल्याण. □ हितभजन (ना.)-कल्याण करणारे ईश्वराचे भजन.
द्वैव (ना.)-नशीब.	
गर्व (ना.)-अभिमान.	
भरंवसा (ना.)-विश्वास.	
शोक (ना.)-हळहळ.	

सुत (ना.) पुत्र.	येऊन मनास वाईट वाटणें.
दारा (ना.)—आपली बायको.	उघडा (वि.)—ज्यास वख्त नाही तो.
परि (अ.)—परंतु.	क्षुधित (वि.)—भुकेलेला.
परिणामीं (ना.)—शेवटीं.	अभय (ना.)—‘ भिऊं नको ’ असें सांगणें.
दुःखप्रद (वि.)—दुःख देणारें.	भीत (ना.)—भ्यालेला.
अहित (वि.)—हित न करणारें, दुष्ट.	हात देणें (क्रि.)—मदत देणें.
स्वहितार्थ (स्व+हित+अर्थ=करितां)—आपल्या हिताकरितां.	धीर (ना.)—धैर्य.
सदुपदेश (ना.)—(सत्+उपदेश.)चांगला उपदेश.	ताल (ना.)—सूर, ठेंका.
निज (वि.)—आपलें.	क्षमा (ना.)—मनाची शांतता.
अन्य (वि.)—दुसरा. [गलेंच.	जोडावी (क्रि.)—मिळवावी.
तत्काळ (क्रि. वि.)—ला.	कुलमर्यादा (ना.)—वडिलां पासून चालत आलेली रीत. [केव्हां.
कळवळा येणें (क्रि.)—दया	कदा (क्रि. वि.)—कधीं,

मूळ कविता.

आर्षा.

दिवें द्रव्य मिळालें, जरि तरि चितीं धरूं नये गर्व ॥

त्याचा काय भरंवसा, जाइल बापा क्षणांत तें सर्व ॥ १ ॥

अन्वयः—जरि दिवें द्रव्य मिळालें, तरि चितीं गर्व धरूं नये. बापा, त्याचा काय भरंवसा ? तें सर्व क्षणांत जाइल.

अर्थः—जरी आपणांस नशीबानें पैसा मिळाला तरी त्याबद्दल तिळमात्र बढाई न मारतां मनांत ताठा भाणूं

नये. अरे वा, तें द्रव्य आपणाजवळ राहिल किंवा नाहीं
हें कोणी सांगवें? कदाचित् तें सर्व द्रव्य एका क्षणांत
नाहींसें होईल.

टीपः—' जाइल ' यांतील ' इ ' दीर्घ पाहिजे, परंतु कवितेचे गण
जमण्याकरिता ऱ्हस्व लिहिली आहे.

गेल्याचा शोक वृथा, न करावा वित्त सर्व जायाचें ॥
वित्ताची काय कथा, शाश्वत टिकणें नसेच कायाचें ॥ २ ॥

अन्वयः—वित्त गेल्याचा शोक न करावा ; सर्व जायाचें.
कायाचें टिकणें शाश्वत नसेच ; वित्ताची कथा काय !

अर्थः—आपलें कांहीं द्रव्य नाहींसें झालें याबद्दल व्यर्थ
दुःख करीत बसणें बरोबर नाहीं. कारण याप्रमाणेंच सर्व
द्रव्य नाहींसें व्हावयाचें आहे. अरे मनुष्या, हा जो आ-
पला देह तो देखील नेहमीं राहावयाचा नाहीं (कधीं ना
कधीं तरी नाहींसा होईलच ह्मणजे मनुष्य मरेल), तर
मग द्रव्य नाहींसें होईल यांत मोठेंसें नवल नाहीं.

टीपः—२ ' व्यर्थ ' ह्मणण्याचें कारण दुःख केल्यानें तें द्रव्य कधीं
परत मिळतें काय ? तर मग दुःख करून आपल्या जिवास नसता रोग
लावून घेण्यांत वेडेपण नाहीं काय ?

देह क्षणिक गणावा, ईश्वरभजनांत काळ हा जावा ॥
बाळपणापासुनि जन, साधाया आत्महित न लाजावा ॥ ३ ॥

अन्वयः—देह क्षणिक गणावा, हा काळ ईश्वरभजनांत
जावा. बाळपणापासुनि आत्महित साधाया जन न लाजावा.

अर्थः—हा आपला देह कोणत्या क्षणांत (केव्हां)
नाहींसा होईल याचा नियम नाहीं असें समजून चाललें
पाहिजे. तेव्हां आपला सर्व वेळ परमेश्वराचे चिंतनांत घाल-
वावा हें योग्य. लोकांनीं लहानपणापासून परमेश्वराचे भज-

नाख्या योगाने आपलें कल्याण साधून घेण्यास कधीं मार्गें
पुढें पाहूं नये.

टीपः—१ साध्या=साध्याला (चतुर्थी विभक्ति).

हित भजन ईश्वराचें, धनसुतदारादि दिसति मात्र हित ॥

परि परिणामीं दुःख-प्रद मग त्यां कां ह्मणूं नये अहित ॥ ४ ॥

अन्वयः—ईश्वराचें भजन हित, धनसुतदारादि हित
मात्र दिसति; परि, परिणामीं दुःखप्रद, मग त्यां अहित
कां ह्मणूं नये ?

अर्थः—परमेश्वराचें भजन करणें, यांतच काय तें
आपलें खरें कल्याण आहे; पैसा, पुत्र, बायको इत्यादि
आपलें हित करणारीं आहेत असें आपणांस प्रथम दिसतें
खरें, परंतु शेवटीं तीं दुःख देणारीं आहेत. असें जर आहे,
तर मग आपण त्यांस आपले ' शत्रु ' असें कां ह्मणूं नये ?
अर्थात् ह्मणावें.

टीपाः—१ पैसा प्रथम हितकारक दिसतो खरा, परंतु त्याच्यापासून
केवढे अनर्थ घडतात तिकडे लक्ष दिलें ह्मणजे खात्री होईल. पैशाने मित्र
जोडतात व मित्र असतां ते शत्रु होतात. वार्ड कामाकडे मनाची
प्रवृत्ति होते व भागचा नम्रपणा जातो २०. २ पुत्र व बायको हीं,
आपला चालता काळ आहे तोंपर्यंत आपणांस विचारतील. नाहीं तर आ-
पले हाल कुत्रे देखील पहाणार नाहीं. आपण मेल्यावर आपले बरोबर
कोणीही येत नाहीं. फक्त आपलें पुण्य बरोबर येतें, व हें पुण्य परमेश्व-
राची भक्ति केल्याशिवाय प्राप्त होत नाहीं. तेशां स्त्री व पुत्र हीं दुःखप्रद
खरीच आहेत. ३ ' शत्रु ' ह्मणण्याचें कारण, आपले शत्रु आपलें हित
कधीं तरीं करतील काय ? तेशां हीं जर आपलें हित करणारीं नाहीं
तर त्यांस ' शत्रु ' ह्मणणेंच बरोबर आहे.

स्वहितार्थं सदुपदेशा, सांगे जो त्याकडे मन वळावें ॥

निजचित्त अन्यदुःखा, पाहून तत्काळ वा कळवळावें ॥ ५ ॥

अन्वयः—जो स्वहितार्थं सदुपदेशा सांगे, त्याकडे मन

वळावे. वा, अन्यदुःखा* पाहून निजचित्त तत्काळ कळ-
वळावे.

अर्थ:- जो मनुष्य आपल्या कल्याणासाठी आपणाला
चांगल्या उपदेशाच्या गोष्टी सांगेल त्याच्या त्या गोष्टी
लक्षपूर्वक ऐकून घ्याव्या. अरे, दुसऱ्याची वाईट स्थिति
पाहून आपल्या मनाला लागलेच त्याच्याविषयी वाईट
वाटावे.

टीप:-१ दुसऱ्याचे दुःख पाहून आपल्या मनास वाईट वाटणे ही
खरोखरी उदार मनाची गोष्ट आहे, व त्याचे भंगी वास्तविक भूतदया आहे
असे त्यावरून वाटते. नुसतेच वाईट वाटून काही उपयोग नाही, आपले
हातून होण्यासारखे असल्यास त्याचे दुःख कमी करण्यासाठी प्रयत्न
करावा हीच मोठेपणाची गोष्ट होय. * अन्यदुःखा—दुसऱ्याचे दुःखाळा
(द्वितीया विभक्ति.)

उघड्यास वस्त्र द्यावे, क्षुधिताला अन्न अभय भीताला ॥

बुडत्यास हात द्यावा, घाबरल्या धीर ताल गीताला ॥ ६ ॥

अन्वय:-उघड्यास वस्त्र, क्षुधिताला अन्न, भीताला
अभय द्यावे. बुडत्यास हात, घाबरल्या धीर, गीताला
ताल द्यावा.

अर्थ:-ज्या मनुष्यास नेसण्यास किंवा पांघरण्यास कांहीं-
एक नसेल त्यास कांहीं चिरगूट द्यावे; ज्याचे पंचप्राण
भुकेने व्याकूल होताहेत त्यास अन्न द्यावे; जो मनुष्य भी-
तीने गडबडून गेला असेल त्यास ' भिऊं नको, तुझे
रक्षण करीन ' ह्मणून वचन द्यावे; जो पाण्यांत बुडत अ-
सेल त्यास हात द्यावा व वर काढावे; जो घाबरला असेल
त्यास ' भिऊं नको ' ह्मणून सांगावे; व गाणाराला पा-
ठीमागून सुरे द्यावा. सारांश, जो मनुष्य संकटांत असेल
त्यास मदत करावी.

टीपा:—बरील सर्व उदाहरणें ' योग्य धर्मकृत्य कशात झणावें ? ' याबद्दल आहेत. ज्याला खाण्याला काहीं नाहीं त्यास अन्न दिलें असता त्याचा आत्मा संतुष्ट होऊन तो आपणांस द्या देईल. याप्रमाणेच आपणांस जो दानधर्म करावयाचा तो फक्त अनाथ, संकटात पडलेले अशा लोकांस-सारांश सत्यात्रीं करावा. उदाहरणार्थ याच पुस्तकातील धडा ५८, 'सर जमशेटजी जिजाभाई बारोनेट यांचें वर्णन' पहा. त्यांनीं जीं धर्मकृत्यें केलीं आहेत तीं खरोखरी उत्तम आहेत.

१ ' बुडत्यास हात द्यावा ' याचे दोन अर्थ होऊं शकतील. एक ' बुडता ' याचा अर्थ ' पाण्यात बुडणारा, ' व दुसरा लाक्षणिक अर्थ ' ज्याचा सर्वांशीं नाश होत आहे असा ' ; व त्याला ' हात देणें ' झणजे त्याला ' मदत करून त्या संकटांतून पार पाडणें. ' आपल्या घरीं चोरी झाली झणजे ' सर्व्ही बुडालों रे बुडालों ' असें झणण्याची साधारण चाल आहे.

२ कदाचित् कोणी झणेल, गाणाराला पाठीमागून सूर दिला झणजे तें सत्यात्रीं दान कसें होतें ? तर पहा. सूर दिला झणजे गाण्यास उत्तेजन येतें व गाण्यास अधिक मधुरता येते. हें तरी एके प्रकारचें साहाय्यच होय.

दुःख परासि न द्यावें, सत्य वदावें क्षमा न सोडावी ॥

जोडावी कीर्ति जनीं, कुलमर्यादा कदा न मोडावी ॥ ७ ॥

अन्वय:—परासि दुःख न द्यावें; सत्य वदावें; क्षमा न सोडावी; जनीं कीर्ति जोडावी; कुलमर्यादा कदा न मोडावी.

अर्थ:—दुसऱ्याला दुःख देऊं नये. नेहमीं खरें बोलावें. सहनशीलता सोडूं नये. लोकांत अब्रू संपादन करावी. व आपल्या वाडवडिलांनीं घालून दिलेले जे नियम त्यांप्रमाणें वागावें.

टीपा:—१ 'कुलमर्यादा' झणजे 'वडील माणसांची आज्ञा पाळणें,' लोक आपल्या घरीं आले असता त्यांचा आदरसत्कार करणें, घरांत मोठ्या अदबीनें राहणें वगैरे वडील माणसांनीं जे नियम घालून दिले असतात ते.

२ 'सहनशीलता' याचा अर्थ, लोकांनीं आपला काहीं अपराध केला तर त्याबद्दल त्यांच्यावर न रागावतां तो अपराध पोटांत घालणें. मनुष्यानें हा गुण अंगीं असण्याकरितां फार झटलें पाहिजे.

धडा ४३.

निर्दय (वि.)—ज्याला दया
नाही असा; क्रूर.
शेवटास नेणें (क्रि.)—तडीस
लावणें.
खोल बुद्धि (ना.)—पूर्ण वि.
चाराची बुद्धि.
ओजळ (ना.)—पसा.
कुपी (ना.)—वाटली, शिशी.
गुळणा (ना.)—पाण्याची
चूळ. [जबाब देऊं नको.
उलटून बोलूं नको—उलट
शांत होईल (क्रि.)—कमी
होईल.

धडा ४४.

वारूळ (ना.)—मुंग्यांचें घर.
संग्रह (ना.)—सांठा.
पट्टी (ना.)—लहानशी रांग.
नित्य (क्रि. वि.)—नेहमीं.
श्रमांत कष्टत असतात—मेह-
नत करून आपल्यास
त्रास देतात.
सुखरूप (क्रि. वि.)—खुशाल.
कष्टालू (ना.)—मेहनत कर
णारा.

धडा ४५.

समज (ना.)—समजूत.
अनुभव (ना.)—प्रचीति.
दोष (ना.)—अपराध.
वाडगें (ना.)—परसूं.
गंज (ना.)—गवताची रास.
फाटक (ना.)—दार.
शिंंगरू (ना.)—घोडीचें पोर.
घाई (ना.)—त्वरा. [वण.
भान (ना.)—स्मरण, आठ-
धास्ती (ना.)—काळजी,
चिंता.
कोपरा (ना.)—कोन. [काल.
निवाडा (ना.)—न्याय, नि-
पारपत्य (ना.)—शासन, शिक्षा.
शाबासकी (ना.)—पाठ थो-
पटणें.

धडा ४६.

तज्हा (ना.)—प्रकार.
शुभ्र (वि.)—पांढरा.
प्रमाण (ना.)—मान. [घेणारे.
गिन्हार्क (ना.)—विकत
लागत (श. अ.)—लागून.
सोईचे (वि.)—माफक.

धडा ४७.

धनवान (वि.)—श्रीमंत, पै-
केवाला.

दीनवाणे (वि.)—बापुडवाणे.

बदली (ना.)—अदलाबदल.

पांगळा (वि.)—ज्याला पाय
नाहींत तो.

कुबडी (ना.)—काखेंत ध-
रण्याची काठी.

मिठभाकर (ना.)—जाडेंभ-
रडें अन्न.

धडा ४८.

पाणपोई (ना.) सर्वास पाणी
पिण्याकरितां धर्मार्थ वां-
धिलेल्या विहिरी, तळीं इ.
भोई (ना.)—मेणे, पालख्या
इत्यादि वाहणारे.

कळक (ना.)—वेळू.

नळकंडें (ना.)—वेळू पेराचे
खालीं कापून वरील तोंड
उघडें ठेविलें ह्मणजे तें
नळकंडें होतें. [मडकें.

रांजण (ना.)—पाण्याचें मोठें

काबाडकष्ट (ना.)—जिवाप-

ऐन(वि.)—भर. [लीकडे श्रम.

तळतळत(क्रि.वि.)—भाजत.

घसा (ना.)—गळा.

विपत्ति (ना.)—दुःख.

धापा टाकर्णे (धा.)—दम
टाकर्णे. [व्हावा.

हुशारी यावी—जीव सावध
चिंतितात (क्रि.)—इच्छितात.

क्षुल्लक (वि.)—हलकें.

अनमान (ना.)—कांकूं करणे.

कोटिशः (वि.)—कोट्यावधि.

स्वार्थ (ना.)—(स्व+अर्थ.)आ-
पलें हित.

परमार्थ (ना.)—(परम+अर्थ).

मोठें हित ह्म० स्वर्गप्राप्ति.

समाधान (ना.)—संतोष.

धडा ४९.

प्राप्ति (ना.)—मिळकत. [जन.

प्रयोजन (ना.)—जेवण, भो-

अनुकूल(वि.)—मिळण्याजोगे.

समुद्र खवळणें—मोठमोठ्या
लाटा उचवळणें.

खोळंबा (ना.)—खोटी होणें.

धीवर (ना.)—मासे धरणा-
रा कोळी. [समारंभ.

मेजवानी (ना.)—जेवणाचा

पदर (ना.) चावकाची वादी.	वरून काढून टाकणे.
हेका (ना.)-हट्ट, दुराग्रह.	धडा ५०.
तन्हेवाईक (वि.)-विलक्षण, चमत्कारिक.	सिद्ध (क्रि. वि.)-निष्पन्न.
वेडेपीर (ना.)-वेडे मनुष्य.	उल्हासवृत्ति (क्रि. वि.)-आ- नंदित स्वभावाचे.
नलगे (क्रि.)-नको.	अवश्यक (क्रि. वि.)-जरूर.
देवडी (ना.)-दरवाज्या पु- ढील शिपाई लोकांची वसण्याची जागा.	भलेपणा (भा. ना.)-स- चोटी.
तंतोतंत (क्रि. वि.)-अगदीं	इमान (ना.)-प्रामाणिकपणा.
बरोबर, टापास टीप.	पुरतेपणे (क्रि. वि.)-पूर्णपणे.
बरतर्फ करणे (क्रि.)-कामा-	संधी (ना.)-वेळ.

धडा ५१.

नीतिपर कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

देशाटन (ना.)-(देश+अट- न=हिंडणे.) देश फिरणे.	दुर्बळ (वि.)-गरीब.
पंडितमैत्री (ना.)-विद्वानांचा स्नेह.	आदरे (ना.)-सत्काराने.
सभा (ना.)-मंडळी.	आदरावी (क्रि.)-स्वीकारावी.
संचार (ना.)-प्रवेश.	संपत्तिगर्वराशी-द्रव्य मिळ- ल्यामुळे गर्विष्ठ.
विलोकन (ना.)-पाहणे.	पद (ना.)-योग्यता.
मनुज (ना.)-मनुष्य.	संपदा (ना.)-संपत्ति.
श्रेष्ठ (वि.)-मोठे, विद्वान्.	रुष्ट (वि.)-नाखुष, रागाव-
सेवी (क्रि.)-चाकरी करीं.	क्लेश (ना.)-दुःख. [लेली.
	वृष्टि (ना.)-पाऊस.

स्वर्ये (क्रि. वि.)-स्वतः. मानस (ना.)-अंतःकरण.
आश्रित (ना.)-आसरा धरू-शरा (ना.)-पाझर.
न राहिलेले.

मूळ कविता.

आर्था.

केल्याने देशाटन, पंडितमैत्री सभेत संचार ॥

शास्त्रग्रंथविलोकन, मनुजा चातुर्य येतसे फार ॥ १ ॥

अन्वयः-देशाटन, पंडितमैत्री, सभेत संचार, शास्त्रग्रंथ-
विलोकन, केल्याने मनुजा फार चातुर्य येतसे.

अर्थः-पुष्कळ देश हिंडल्याने, विद्वान् लोकांची ओ-
ळख करून त्यांच्याशी मैत्री जोडल्याने, कोठे सभा अस-
ल्यास तेथे गेल्याने, तसेच शास्त्रसंबंधी विषयांवर लिहि-
लेली पुस्तके वाचल्याने मनुष्याला फार शहाणपण येते.

टीपाः-१ देश हिंडल्याने ठिकठिकाणच्या रीतिभाति कळतात. कोठे
काय चमत्कार आहेत वगैरे सर्व कळते व येणेकरून मनुष्यास शहाण-
पण फार येते. २ सभेत गेल्याने कोणत्याही विषयावर बोलण्याची संवय
लागते व अशा प्रकारे नानाप्रकारच्या विषयांवर बोलता येऊं लागले
झणजे भाषोभाषच अंगी शहाणपण येते. ३ शास्त्रग्रंथविलोकन=
(शास्त्र + ग्रंथ + विलोकन) शास्त्रासंबंधी जे ग्रंथ ते शास्त्रग्रंथ. शा-
स्त्रग्रंथांचे विलोकन झणजे पाहणे ते शास्त्रग्रंथविलोकन. येथे शास्त्र या
शब्दाचे दोन अर्थ होऊं शकतील. एक, धर्मसंबंधी विषयांवर जे लिहि-
लेले असते ते; व दुसरे, यंत्रसंबंधी, द्योतिपसंबंधी, रसायनसंबंधी, वगैरे
जे लिहिलेले असते त्यासही यांत्रिकशास्त्र, द्योतिपशास्त्र, रसायन-
शास्त्र असे म्हणले आहे. वास्तविक पहाता ही दुसऱ्या प्रकारचीच शास्त्रे
मनुष्यास शहाणपण शिकवितात.

दिंडी.

श्रेष्ठ लोकांत नम्रपणें सेवीं । दुर्बळांवरि आहरे प्रेम ठेवीं ॥

जरी कोणी तूजला क्रोध दावा । जपुन तेथे त्वां शांति आश्रावी ॥२॥

अन्वयः—श्रेष्ठ लोकांतें नम्रपर्जे सेवीं, दुर्बळांवरि आदरें प्रेम ठेवीं, जरी कोणी तूजला क्रोध दावी, तेथें त्वां जपुन शांति आदरावी.

अर्थः—जे कोणी आपल्याहून विद्येनें, पेशानें, वयानें अगर मानानें मोठे असतील त्यांच्याशीं फार अदबीनें वाग, व जे गरीब दुबळे ज्यांचें कोणीही रक्षण करणारा नाही असे असतील त्यांचा मोठा सत्कार करून त्यांच्यावर प्रीति करित जा. जरी कोणी तुझ्यावर रागावले तरी त्या रागाबद्दल उलट रागाचें उत्तर न करितां विचारानें वागून मुकाट्यानें बसावें.

टीपः—या कवितेंत सांगितलेलीं लक्षणे हों विचारी व शहाण्या मुलांचीं होत. १ 'दुबळे' ह्याचा अर्थ मुके, भाधळे, पांगळे, थोटे, सारांश, संकटांत पडलेले व ज्यांचें कोणीही रक्षण करणारें नाही असे लोक. याच अर्थाचा शोक मराठी पहिल्या पुस्तकांत गेला आहे. 'मुके भाधळे पांगळे आणि थोटे ॥ अशा दुर्बळाला करा साक्ष मोठें ॥' खऱ्या धर्माचें लक्षण हेंच आहे.

दयाळू हो सर्वदा सेवकांसी । नको होऊं संपत्तिगर्वराशी ॥
जरी चढलासी थोरल्या पदाशी । नको दुखवूं बोलून तूं जनांशी ॥३॥

अन्वयः—सर्वदा सेवकांसी दयाळू हो; संपत्तिगर्वराशी होऊं नको. जरी थोरल्या पदाशी चढलासी; तूं जनांशी बोलून दुखवूं नको.

अर्थः—नेहमीं आपल्या चाकरांना ममतेनें वागवीत जा; व जवळ पंसा आहे ह्मणून त्याचा अभिमान बाळगून उन्मत्त होऊं नको. जरी मोठ्या पदवीला चढलास तरी लोकांना शिवीगाळ करून त्यांचीं मनें दुखवूं नको.

टीपः— १ संपत्तिगर्वराशी इ०— या कवितेंत सांगितलेला बोध प्रत्ये-

क्रान्ति भाषल्या नीट ध्यानांत ठेवावा. कारण आपण नेहमीं भसं पहातीं
कीं, ज्यांना पैसा वराच मिळू लागतो त्यांना लागलेंच ऐश्वर्याचें वारें
लागून ते कोणासही जुमानीत नाहींत. त्यांना धनहीन लोक तुच्छवत्
वाटतात. भागांत ताठा येतो. व नेहमीं श्रीमंतीपासून मिळणाऱ्या सुखो-
पभोगांत व चैनवाजीत ते निमग्न असतात. थोडासा अंमल हातांत आला
पुरे कीं लागलाच तो अंमल दुसऱ्यांवर वजावण्यास व लोकांवर तोंड
टाकण्यास ते मार्गे पुढें कधीही पाहत नाहींत. याला उदाहरण हल्लींचे
कित्येक महालकरी, फौजदार, मामलेदार, कलेक्टर इ०.

आर्या.

चित्तीं क्षमा असावी, जेव्हां येते घरास संपत्ती ॥

धैर्य धरावें आली, देवानें आपणा जरि विपत्ती ॥ ४ ॥

अन्वयः—जेव्हां घरास संपत्ती येते, चित्तीं क्षमा असावी.
देवानें जरि आपणास विपत्ती आली, धैर्य धरावें.

अर्थः—आपले घरांत लक्ष्मी आली ह्मणजे, अंतःकर-
णांत नेहमीं सहनशीलता असूं द्यावी, ह्मणजे दुसऱ्यांकडून
काहीं अपराध घडला असला तर त्यांस क्षमा करण्यावि-
षयीं फार तत्पर असावें. दुर्दैवेंकरून जरी आपल्यास संक-
टकाळ प्राप्त झाला तरी आपला धीर खचूं देऊं नये.

टीपः—मनुष्य गरीब स्थितींत असला ह्मणजे बहुतकरून त्याचा
स्वभाव असा असतो कीं, लोकांकडून काहीं अपराध घडला असल्यास,
त्या अपराधाबद्दल सूड घेण्यास उताविळ न होता सहजच तो त्यास क्षमा
करतो. परंतु तीच त्याची गरिबी जाऊन त्यास श्रीमंती प्राप्त झाली
ह्मणजे सहसा त्याच्या आर्गां हा गुण वसत नसतो.

संपदा बहू आलियावरी ॥ सोयरे जमा होति त्या घरीं ॥

गेलियास ती रुष्ट होउनी ॥ बंधु सोयरे जाति सोडुनी ॥ ५ ॥

अन्वयः—बहू संपदा आलियावरी, त्या घरीं सोयरे जमा
होती; ती रुष्ट होउनी गेलियास, बंधु सोयरे सोडुनी जाति.

अर्थः—आपला चालता काळ असल्यास ह्मणजे आपल्या

घरीं पुष्कळ संपत्ति असल्यास सुखाचे वांटेकरी होण्यास व मदत करण्यास पुष्कळ नातेवाईक जमतात. परंतु त्याच लक्ष्मीची आपल्यावर एकदां नाखुषी होऊन ती आपणांस सोडून गेली ह्मणजे लगेच बंधु, नातेवाईक वगैरे सर्व आपणांस सोडून जातात.

रक्षितो जना क्लेश भोगुनी ॥ सुख नसे कधीं राजयामनीं ॥
वृष्टि उष्णही वृक्ष सोशित्ती ॥ राखित्ती स्वयें आश्रितांप्रती ॥६॥

अन्वयः—क्लेश भोगुनी जना रक्षितो, राजयामनीं कधीं सुख नसे. वृक्ष वृष्टि उष्णही सोशित्ती, स्वयें आश्रितांप्रती राखित्ती.

अर्थः—राजा आपण स्वतः दुःखें भोगून आपल्या प्रजेचें रक्षण करितो, त्याचे मनाला कधींही सुख वाटत नाही. झाडें हीं, पाऊस व उन्ह सोशितात परंतु स्वतः त्यांचा आश्रय करून राहणारांचें पाऊसपाण्यापासून संरक्षण करितात.

टीपाः—१ राजा दुःखें भोगून आपल्या प्रजेचें रक्षण करितो, याचें वाचल्याबरोबर कदाचित् आश्चर्य वाटेल. परंतु पाहिलें असता खरोखरी तशीच स्थिति असते. राजाला प्रजेच्या कल्याणाकरिता देशांत शांतता राखावी लागते. परचक्र आले असता त्याचें निवारण करून प्रजेच्या सुखाकरिता स्वतःच्या तोंड्यानें चांगले चांगले कायदे करावे लागतात. अन्याय घडला असता सर्व लोकांचे शाप त्याला बसतात. इत्यादि नाना-प्रकारचीं दुःखें भोगावीं लागतात. २ राजाला झाडाची उपमा आहे. ती अशी कीं, ज्याप्रमाणें राजा स्वतः कष्ट सोसून प्रजेचें संरक्षण करितो त्याप्रमाणें झाडेंही स्वतः पाऊस, उन्ह यापासून कष्ट सोसून त्यांच्या सावलीखालीं बसणारांचें संरक्षण करितात. उन्ह कडक पडलें असता एखाद्या झाडाच्या सावलीखालीं बसलें ह्मणजे आपल्या मनास किती शानि वाटते बरें ? परंतु वास्तविक पाहतां झाडाचीं पानें कडक उन्ह अनुभवितात.

मानसीं सदा प्रीतिचा झरा ॥ वाहता असो हें मनीं धरा ॥
प्रीतिपासुनी प्रीति वाढती ॥ रुष्ट बाळकें दुःख पावती ॥ ७ ॥

अन्वयः—सदा मानसीं प्रीतिचा झरा वाहता असो हें मनीं धरा. प्रीतिपासुनी प्रीति वाढती, रुष्ट बाळकें दुःख पावती.

अर्थः—पाण्याच्या झऱ्याप्रमाणें नेहमीं आपल्या मनांत प्रीतीचा झरा वाहत जावो ह्मणजे दुसऱ्यावर प्रीति करण्याची अंतःकरणांत बुद्धि उपजो अशी तुम्ही मनांत इच्छा धरा. आपण जर लोकांवर प्रीति केली तरच लोक आपणांवर प्रीति करितात असा नियम आहे. जीं मुलें नेहमीं असंतुष्ट असतात त्यांच्या मनास कधीही सुख होत नसतें.

धडा ५२.

पासोडी (ना.)—पांघरण्याचें जाड वस्त्र.

साली (ना.)—कोष्टी.

संशय (ना.)—अंदेशा.

उन्मत्त (वि.)—उद्धट.

व्यय (ना.)—खर्च.

सद्व्यय (ना.)—(सत्+व्यय.)

चांगला खर्च. [होते.

दूर होते (क्रि.)—नाहीशी

धडा ५३.

अदलाबदल (ना.)—एक

वस्तु देऊन तिजबदल

दुसरी घेणें; मोबदला.

रुमणें (ना.)—नांगराच्या दांड्याची मूठ. [खुद्द.

जातीनें (क्रि. वि.)—स्वतः,

घण (ना.)—मोठा हातोडा.

वांकस (ना.)—तासणी.

किंकरें (ना.)—लांकूड किंवा दगड खोदण्याचें एक हत्यार; विंधणें.

घिसाडी (ना.)—लोखंड घडून त्याचीं हत्यारें वगैरे करणारा.

ऐरण (ना.)—लांकडांत ब.

सविलेला एक चौकोनी

लोखंडाचा तुकडा, ज्या-
वर हत्यारें वगैरे घडतात.
आउतें (ना.)-हत्यारें,
चटई (ना.)-हांतरी.
निर्वाह (ना.)-उपजीविका.
धड (क्रि. वि.)-नीट.

धडा ५४.

तादृश (वि.)-साधारण; त्या
सारखें.
कलाकौशल्य (ना.)-चांग-
ल्या वस्तु करण्याची हा-
तोटी किंवा सामर्थ्य
असणें.
अडथळा (ना.)-हरकत, अ-
टकाव.
माल (ना.)-जिन्नस.
नौका (ना.)-गलबत, तारूं.
विसांवा (ना.)-विश्रांति.
अवजार (ना.)-शीड.
वांकडें चालणें-कज्जे आणि
भांडणें करणें.
अभिमान (ना.)-गर्व, ताठा.
तिरस्कार (ना.)-कंटाळा.
वेडेपणा (भा. ना.)-मूर्खपणा.

धडा ५५.

कोंकणस्थ (वि.)-कोंकणांत
सडे (वि.)-एकटे. [राहणारे.
साहित्य (ना.)-जिन्नस, ला-
गणारे पदार्थ.
दिवस साजरा केला पाहिजे-
उद्यांच्या सणाचे दिवसा-
करितां कांहीं गोड करून
दिवस आनंदकारक होई-
ल असें केले पाहिजे.
चिजा (ना.)-वस्तु.
दुतर्फी (क्रि. वि.)-दोहोंवाजूनीं.
रांगा (ना.)-ओळी.
ठिकी (ना.)-पोतें, पिशवी.
किराणा (वि.)-किरकोळ.
मंडपी (ना.)-जिनसांच्या
पिशव्या लोंबत ठेवण्याक-
रितां काळ्या एकावर एक
सारख्या बांधून केलेली
असते ती.
बुट्टीदार (वि.)-टिपके टि-
पके दिलेले.
गंधी (ना.)-अत्तर, गुलाब
वगैरे सुगंधी पदार्थ वि-
कणारे.
माली (ना.)-फुलें विकणारे.

खरेदी (ना.)-विकत घेणें.

पासंग (ना.)-वजन बरोबर

होण्यास घालतात तें.

पासंगासही लागावयाचें नाही

-तें त्याच्याशीं तोलून पा-

हिलें असतां अतिशय भि-

कार दिसतें.

भांवावला (धा.)-गोंधळला.

चैन भोगणें (क्रि.)-मजा

मारणें.

धडा ९६.

कर्तव्यकर्म (ना.)-जें काम

अवश्य केलें पाहिजे तें.

लक्षून (धा.)-संबंधाचीं.

मळीणपणा (भा. ना.)-धा-

मटपणा. [रणारा.

बाधक (वि.)-अपकार क-

धर्मनिष्ठा (ना.)-धर्मावर

भरंवसा ठेवणें व त्याप्र-

माणें वागणें.

स्थळ (ना.)-जागा.

उपेक्षा (ना.) हयगय.

महामारी (ना.) पटकी.

क्षेत्र (ना.)-तीर्थाची जागा,

पुण्यस्थळ.

घाण (ना.)-दुर्गंधि.

स्वीकार (ना.)-अंगीकार.

सांचूं देणें (क्रि.)-जमूं देणें.

उकिरडा (ना.)-केर, शेण

वगैरे वाईट वस्तु नेहमीं

एके जागेवर टाकून जी

एक रास जमते तो.

कंटाळा (ना.)-तिरस्कार.

झटणें (धा.)-प्रयत्न करणें.

शोभादायक (वि.)-शोभा

देणारा. [वाटणें.

खंत (ना.)-मनाला लज्जा

व्रत (ना.)-नियमानें राहणें.

अवलक्ष्मी (ना.)-अवदसा.

घरांत वाईट गोष्टीचा

संचार होणें.

धडा ५७.

शांति (ना.)-सहज करण्याचें

अंगीं असणारें सामर्थ्य.

निश्चितपणा (भा. ना.)-म-

नांत चिंता नसणें.

होकायंत्र (ना.)-समुद्रांत

दिशा दाखविणारें यंत्र.

धरसोड (ना.)-दोनही प-

क्षांचा स्वीकार करून

त्यांपैकीं कोणत्याही एका
पक्षास चिकटून न राहणें.
समाधानार्थें घर (ना.)--अ-
तिशय समाधान.
नागमोड (ना.)--सर्प चा-
लतांना नेहमीं वांकडीं
तिकडीं वळणें घेतो त्या-
प्रमाणें.

धडा ५८.

संक्षिप्त (वि.)--थोडक्यांत.
महाल (ना.)--परगणा.
मयत (वि.)--मेलेला. [करी.
सोई (ना.)--रोजगार, चा-
कोट (ना.) किल्ला.
मांडिलें (क्रि.)--स्थापिलें.
मदतगारी (ना.)--साहाय्य.
खेप (ना.)--फेरी, सफर.
पुंजी (ना.)--भांडवल.
साख (ना.)--पत.
भांडवल (ना.)--मूळ व्या-
पाराकरितां जी रकम
उभी करितात ती.
सफर (ना.)--खेप.

बंदीशाळा (ना.)--तुहंग.

औदार्य (भा. ना.)--उदार-
पणा, मोठेपणा.

औदार्य झऱ्याच्या पाण्यासार-
खें वाहत आहे--झऱ्याचें
पाणी ज्याप्रमाणें कधींही
बंद होत नाहीं त्याप्रमाणें
त्यानें जीं औदार्याचीं
कृत्यें केलीं आहेत तीं
सतत चालू आहेत.

वृद्धिंगत (क्रि. वि.)--वाढत.

अग्यारी (ना.)--पारशी लो-
कांची अग्निहोत्राची व
प्रार्थनेची जागा.

परचुरण (वि.)--किरकोळ.

सूतिकागृह (वि.)--प्रसूत
होण्याची जागा. [संबंधीं.

मेदिकल् (वि.)--वैद्यकी-

कॉलेज (ना.)--पाठशाळा.

प्रोफेसरशिप् (ना.)--विद्या-
गुरुची जागा.

दरबार (ना.)--राजसभा.

रत्नखचित् चांद (ना.)--हिरे
माणकें लावलेलें पदक.

(११)

धडा ११.

उपदेशपर पद.

कवितेंतील शब्दार्थ.

गर्वभार (ना.)—(गर्व+भार) अभिमानाचें ओझें.	मान (ना.)—मोठेपणा. अहंता (भा. ना.)—मीपणा, गर्व. [चरण.
परधनदारा (ना.)—(पर +धन+दारा)—दुसऱ्या- चें द्रव्य आणि बायको.	विहित (ना.)—चांगलें आ- ईशपद (ना.)—परमेश्वराचे पाय.
अभिलाष (ना.)—हरण क- रण्याची वासना.	त्रिजगन्नाथ (ना.)—(त्रि+ जगत्+नाथ) तीन लो- कांचा स्वामी परमेश्वर.
कुटुंबभरण (ना.)—(कु- टुंब+भरण) घरच्या मा- णसांचें पोषण.	

मूळ कविता.

पद.

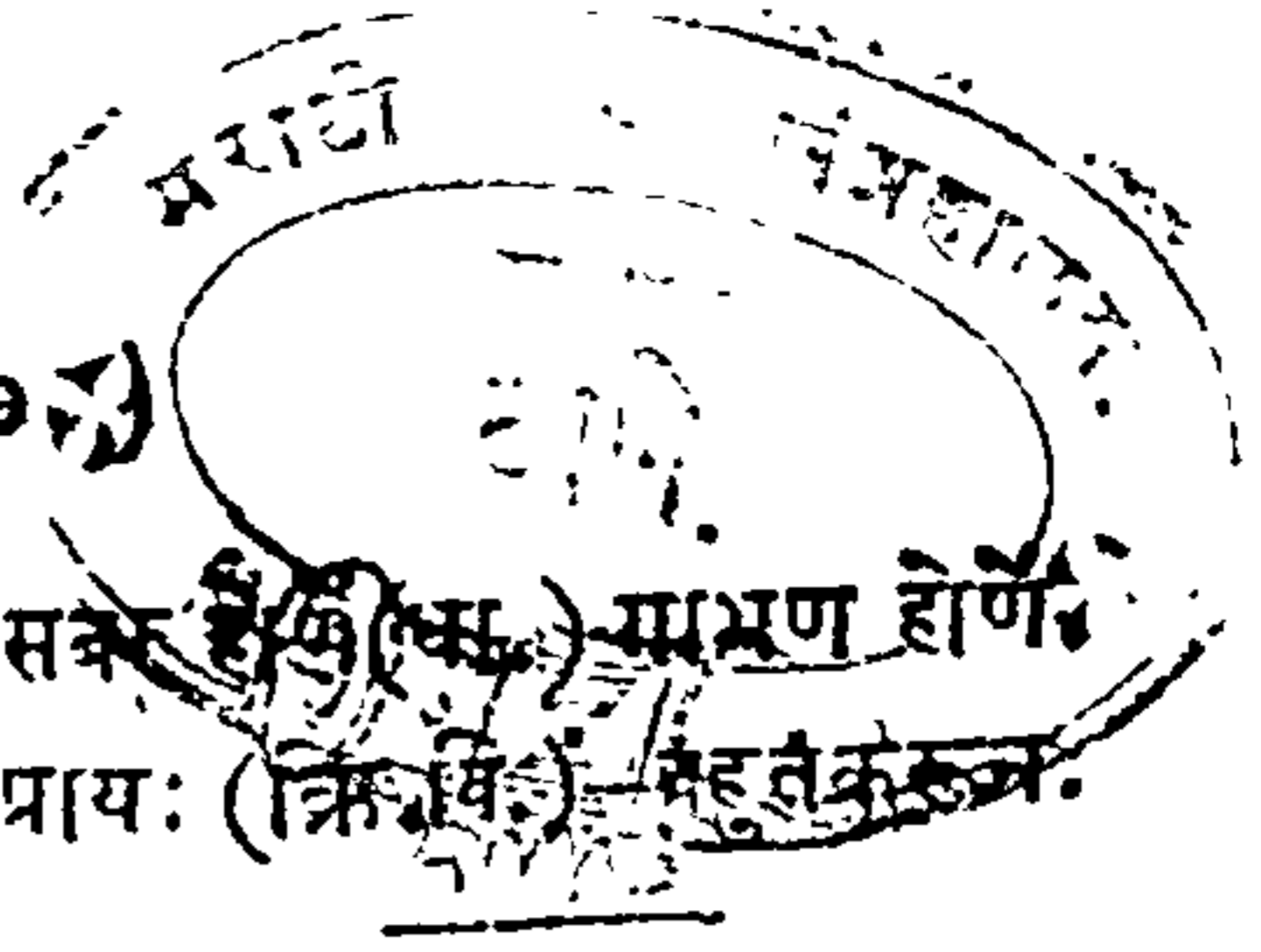
बरे लक्षणुनि घेई ॥ जनामधिं बरे लक्षणुनि घेई ॥ भ्रुवपद ॥
धनविद्येचा गर्वभार हा ॥ नको धरूं डोई ॥ १ ॥ जना० ॥
परधनदारा अभिलाषातें ॥ अणूं नको हृदयीं ॥ २ ॥ जना० ॥
कुटुंब भरणासाठीं भलतें ॥ करूं नको कांहीं ॥ ३ ॥ जना० ॥
मान अहंता सोडुनि मुंगी ॥ हो साखर खाई ॥ ४ ॥ जना० ॥
विहित आचरुनि ईशपदावरि ॥ निजमस्तक वाहीं ॥ ५ ॥ जना० ॥
त्रिजगन्नाथा नमुनि मागतों ॥ हेंचि मला वेई ॥ ६ ॥ जना० ॥

अन्वयः—बरे लक्षणुनि घेई, जनामधिं बरे लक्षणुनि घेई.
धनविद्येचा गर्वभार हा डोई धरूं नको. हृदयीं परधनदारा
अभिलाषातें अणूं नको. कुटुंब भरणासाठीं कांहीं भलतें
करूं नको. हो, मुंगी मान अहंता सोडुनि साखर
खाई. विहित आचरुनि ईशपदावरि निजमस्तक

वाहीं. त्रिजगन्नाथा नमुनि मागतो हेंचि मला देई.
 अर्थ:-मुलांनी, लोक तुह्यांस चांगलें ह्मणतील असें
 तुम्ही आपलें वर्तन ठेवा. पैसा व विद्या यांचा गर्व मानून
 त्यांचें ओझे डोक्यावर वाहूं नका. दुसऱ्याचें द्रव्य व बा-
 यको यांची इच्छा मनांत कधींही आणूं नका. आपल्या
 घरच्या माणसांचें पोट भरण्याकरितां भलतें सलतें कांहीं
 करूं नका. अहो, यास उदाहरण द्या. मुंगी आपला
 मोठेपणा व अभिमान सोडून साखर खाते, त्याप्रमाणेंच
 तुम्ही मोठेपणा व अभिमान सोडून दिला तर तुमच्या
 तोंडांत साखर पडेल. चांगलें आचरण ठेवून परमेश्वराचे
 पायांवर भक्तीनें आपलें डोकें ठेवा. हे परमेश्वरा (स्वर्ग,
 पाताळ व मृत्यु या तीन्ही लोकांवर अमल करणाऱ्या देवा),
 मी तुला नम्रपणानें नमस्कार करून तुझेपाशीं येवढीच
 प्रार्थना करितों कीं, वर सांगितलेलीं जीं सज्जनांचीं लक्षणें
 तीं माझे अंगीं येवोत.

टीपा:-१ ' भलतें सलतें ' ह्मणजे वाईट मार्गाला लावणाऱ्या गोष्टी.
 जसें, चोरी, चहाडी, निंदा इत्यादि. २ ' चांगलें आचरण ' ह्मणजे
 खरें बोलणें, व्यवहारांत सचोटीनें वागणें, कोणाचा हेवा न करणें, लोक-
 हिताकरितां आपलेकडून होईल तितकें करून झटणें इत्यादि.

धडा ६०. पाद)-चार पायांचीं.
 कळप (ना.)-टोळी, थवा. बांधिसूद (वि.)-ज्यांच्या श-
 हुकमी (वि.)-आज्ञाधारक. रीरांची ठेवण फार सुरेख
 निभावणीचा (वि.)-कोण- असते तीं.
 त्याही संकटांतून पार उत्साह (ना.)-आंगांत हु-
 पडण्यासारखा. शारी असणें.
 चतुष्पाद (वि.)-(चतुः+ प्रौढ (वि.)-भव्य.

पाणीदार (वि.)-गरगरित

असून फार तेजस्वी.

अयाळ(ना.)-मानेवरील केंस.

चलाख (वि.)-चपळ.

दमदार(वि.)-धीर धरणारा,

शेवटपर्यंत टिकणारा.

दुडकी (वि.)-तुरकी.

भरधांव चाल (वि.)-चारही

पायांवर धांवणें.

सामान्यतः (क्रि. वि.)-सा-

धारणपणें.

निरूपद्रविक (वि.)-कोणा-

लाही त्रास न देण्यासा-

रखा.

वाटसरू (ना.)-प्रवासी लोक.

खोळंबा (ना.)-हरकत.

दुलाच्या (ना.)-दुगाण्या.

रवंथ करणें-गाई, बैल वगैरे

जनावरांची अशी रीति

अहि कीं तीं पुष्कळ चारा

आपल्या पोटांत भरून

वेतात व नंतर त्यांतील

थोडा थोडा तोंडांत आ-

णून चघळीत वसतात.

ह्यास रवंथ करणें ह्मण-

तात.

सकल (क्रि. वि.)-संभरण होणें.

प्रायः (क्रि. वि.)-महत्कुरुज.

धडा ६१.

प्रचार (ना.)-चाल.

मूलस्थान (ना.)-मूळची

जागा, उत्पत्तीची जागा.

पहाडी (वि.)-डोंगरी.

पुंजका (ना.)-शुबका.

बेढब (वि.)-आवडधोवड.

ढबदार (वि.)-डौलदार.

सोशीक (वि.)-सोसून घे-

णारें.

निर्बुद्ध (वि.)-बुद्धिहीन.

हेकड (वि.)-हडी, हेकेखोर.

कर्कश (वि.)-ऐकण्याला

फार कठोर.

रांठ (वि.)-जाड.

लवचीक (वि.)-एकाएकीं

न तुटणारें.

स्वच्छ (वि.)-निर्मळ.

धडा ६२.

दलदल (ना.)-चिखलाची

जागा, पाणथळ जागा.

रगडून (क्रि. वि.)-खूप जो-

रानें.

पक्काशय (ना.)--(पक+
आशय) अन्नाच्या पिश-
व्या.

पचन होणें (क्रि.)--जिरणें.

चूण (ना.)--तूर वगैरेची
डाळ काढून घेतल्यावर
जें तूस राहतें तें.

कांस } (ना.)--दुधाची पि-
ओटी } शवी.

जुंपणें (क्रि.)--जोडणें.

अस्थि (ना.)--हाड.

चर्म (ना.)--चामडें.

मज्जा (ना.)--मेंदु.

स्नायु (ना.)--शरीरांतील
मांसाचे दोराप्रमाणें लांब
ने तंतु असतात ते.

शृंगें (ना.)--शिंंगें.

वायां (क्रि. वि.)--फुकट.

धडा ६३.

स्वरूप (ना.)--आकार.

गालकर (ना.)--गाल.

सर्वांग (ना.)--(सर्व+अंग)
सगळें अंग.

घ्राणेंद्रिय (ना.)--(घ्राण+

इंद्रिय) वास घेण्याचा
अवयव--नाक.

सावली (ना.)--छाया. [हणें.

फळणें (क्रि.)--गाभण रा-

विणें (क्रि.)--प्रसूत होणें.

धडा ६४.

रोख (ना.)--शोक, कल.

सिंज्या (ना.)--केंस सोडले
असतां अव्यवस्थितपणें
लांबत असतात त्यास
झणतात.

विरक्त (वि.)--सर्व वस्तूंचा
त्याग केल्यासारखा--उ-

थडक (ना.)--टक्कर. [दास.
सांगड (ना.)--एके ठिका-
णीं जोडणें.

संकेत (ना.)--मनांत योजि-
लेलें कार्य.

कटाक्ष (वि.)--श्रमाची वगैरे
परवा न बाळगणारें.

पाणथळ (वि.)--चिखलट.
माजलेलें (धा.)--उंच व अ-
स्ताव्यस्त वाढलेलें.

माणसाळणें (क्रि.)--मनुष्यां-
चा पूर्ण सहवास होणें.

चैन पडत नाहीं-करमत
नाहीं.

कुशल (वि.)-चतुर,शहाणीं.
गुणावह (वि.)-गुण आण-
णारें. [केलेली.

ओसाड (वि.)-लागवड न
चरबी (ना.)-शरीरांतील
तेलकट पदार्थ.

खुलतो (क्रि.)-शोभतो,
वठतो.

धडा ६९.

आंगलट (ना.)-शरीराचा
बांधा. [झालेले.

कुरुळ (वि.)-वळकट्या

पाळीं व (वि.)-वाळगलेलीं.

विनिदिकृत (क्रि. वि.)-
निःसंशय.

सावध (वि.)-हुशार.

परिचित (वि.)-ओळख
झालेला, परिचयाचा.

स्वभावतः (क्रि. वि.)-ज-
न्मापासून. [ओरडणें.

भोंकणें (क्रि.)-कुत्र्याचें

जबर (वि.)-दांडगे.

खांदाड (वि.)-पुष्कळ

खाणारी.

झोंप हलकी आहे-अमळ
कोठें हूं का चूं झालें कीं
लगेच तो जागा होतो.

खुट्ट झालें (क्रि.)-वाजलें.

वेटाळें (ना.)-आंगाची व-
ळकटी.

जराग्रस्त (वि.)-ह्यातारप-
णांतील सर्व रोग त्याचे
मार्गें लागतात व त्यामुळें
त्यास फार त्रास होतो.

प्राचीन (वि.)-फार पूर्वीचा.

पाणवुडे (ना.)-पाण्यांत
बुडी मारणारे.

खडा पाहरा (ना.)-एक-
सारखी नजर लावून
राखीत बसणें.

धडा ६६.

अणीदार (वि.)-टोंकदार.

पंजा (ना.)-नखें व बोटे

यांसुद्धां हाताचा पुढचा
भाग. [लेलीं.

संकुचित (वि.)-आंखड-

धूर्त (वि.)-लबाड.[पोकळी.

कपार (ना.)-डोंगरांतील

शितावी (ना.)-चलाखी,

कुशलता.

रोवून (धा.)-खुपसून.

आटोका (ना.)-सपाटा.

हुंगण (ना.)-बसलें अस-

तां जो भाग जमिनीला
लागतो तो.

आसक्ति(ना.)-इच्छा, आवड.

लगटून (धा.)-चिकटून,
भिडून.

थारेपालट (ना.)-जाग्याचा

उपद्रव (ना.)-त्रास. [त्रदल.

धडा ६७.

मदार (ना.)-मानेजवळी-
ल उंचवटा.

कमानदार (वि.)-कमानी-
प्रमाणें बांकदार.

सड पातळ (वि.)-सडस-
डीत, फार लव्व व फार
बारीक नव्हे तो.

घडा (ना.)-मांसाचा कठी.

ण उंचवटा.

कह्यांत (ना.)-हुकमांत.

निर्जल (वि.)-जेथें पाणी
नाहीं असा. [हेतु.

ईश्वर संकल्प (ना.)-ईश्वराचा
भुसभुशीत(वि.)-सुळसुळीत,
जिचा प्रत्येक कण अग-
दीं निराळा आहे अशी.

मजल (ना.)-टप्पा.

सांडणी(ना.)-उंटाची मादी.

सातु (ना.)-एका प्रकारचें
धान्य.

अरण्यनौका (ना.)-रानां-
तील तारूं. ज्याप्रमाणें
तार्वाशिवाय समुद्रांतून
जातां येत नाहीं, त्या-
चप्रमाणें मोठमोठ्या
वालवंटांतून उंटांच्या
साह्याशिवाय जातां येत
नाहीं. ह्मणून उंटाला
नौकेची संज्ञा दिली
आहे.

मुलांस उपदेश (कविता).

कवितेंतील शब्दार्थ.

छंद (ना.)-नाद.	सुस्वभाव (ना.)-(सु+स्व- भाव) चांगला स्वभाव.
उगीच(क्रि. वि.)-रिकामपणें.	त्यजा (क्रि.)-टाकून द्या.
मान्यता (भा.ना.)-योग्यता.	वैरभाव (ना.)-द्वेषबुद्धि.
सर्वे-बरोबर.	बोधीत (धा.)-उपदेश करीत.
अन्यथा (क्रि. वि.)-हैं न- सेल तर, याशिवाय.	ठसूं द्या (क्रि.)-बिंबूं द्या, दृढ होऊं द्या.
हसूं (ना.)-फजीती, हांसें.	नाहींपक्षीं-नाहीं तर.
मातृसेवा (ना.)-आईची चाकरी.	

मूळ कविता.

कसा तुला छंदच खेळण्याचा ॥ मऊ विछान्यावर लोळण्याचा ॥
कशी तुला वाटत लाज नाही ॥ सदा हंसावें तुजला जनांहीं ॥ १ ॥

अन्वय:-तुला खेळण्याचा, मऊ विछान्यावर लोळण्या-
चा छंदच कसा ? जनांहीं तुजला सदा हंसावें, (याची)
तुला कशी लाज वाटत नाही ?

अर्थ:-अरे मुला, नेहमीं खेळण्याचा व मऊ आंथरुणा-
वर लोळण्याचा तुला कसा नाद लागला आहे ? लोकांनीं
तुशीं कृत्यें पाहून तुला हंसावें याची तुला शरम कशी
वाटत नाही ?

टीप:-'जनांहीं' यातील 'हीं' हा तृतीयेचा अनेकवचनी मध्यय
आहे हें लक्षात ठेवावें.

मुलांनो तुह्मी सर्व हा खेळ सोडा।।मनीं काळजी बाळगा ज्ञान जोडा।।
असा काळ कैसा तुह्मांला मिळेल।।पुढें दुःख होतां तुह्मांला कळेल।।२।।

अन्वयः—मुलांनो, तुह्मी हा सर्व खेळ सोडा, मनीं काळजी बाळगा, ज्ञान जोडा. असा काळ तुह्मांला कैसा मिळेल ? पुढें दुःख होतां तुह्मांला कळेल.

अर्थः—मुलांनो, हा सर्व खेळ सोडून द्या; विद्या करण्याविषयीं मनांत काळजी ठेवा व ज्ञान मिळवा. हल्लींसारखें बाळपण तुह्मांस पुनः केव्हां मिळेल बरें? कधींही मिळणार नाहीं. बाळपण निघून गेल्यावर विद्या येत नसल्यामुळे मनास दुःख झालें ह्मणजे तुमचें तुह्मांलाच बाळपणांत विद्या केली असती तर बरें झालें असतें, असें वाटूं लागेल.

टीपः—व्याप्रमाणें बाळपणांत विद्या लवकर येते त्याप्रमाणें मोठेपणीं येत नाहीं. कारण, बाळपणीं त्याचें लक्ष एकसारखें विद्येकडेसच असतें, दुसरा कोणताही व्यापार त्याला मारीत नसतो.

तुमचें वय हें आहे, केवळ विद्या शिकून असण्याचें ॥

चिंतीं धरून ऐसें, टाकुनि द्यावें उगीच फिरण्याचें ॥ ३ ॥

अन्वयः—हें तुमचें वय केवळ विद्या शिकून असण्याचें आहे, ऐसें चिंतीं धरून उगीच फिरण्याचें टाकुनि द्यावें.

अर्थः—बालकांनो, तुह्मी आपल्या हल्लींच्या बालवयांत फक्त विद्या शिकावी हें मनांत बाळगून रिकामटेकड्या आळशी मनुष्याप्रमाणें उगीच इकडे तिकडे भटकून आयुष्याचे दिवस काढूं नका.

टीपः—मुलांस विद्या न शिकतां भटकण्याची एकदा सवय लागली ह्मणजे तीं मुलें उनाड होतात. त्यांना ताळ्यावर भाणण्यास मोठे आयास पडतात. व तीं मोठीं झालीं तरी त्यांचा हा वाईट स्वभाव कधींही

जाण्याचा नाही, व शेवटी जन्मास येऊन विद्या नाही, भद्र नाही, भक्ती त्यांची स्थिति होऊन ती जगांत आहेत व नाहीत सारखाच.

चांगल्यासर्वे संगती धरीं ॥ त्यामुळे जर्गी मान्यता खरी ॥
अन्यथा तुह्मां कोण मानिल ॥ योग्यता जर्गी कैशि होइल ॥४॥

अन्वयः—चांगल्यासर्वे संगती धरीं, त्यामुळे जर्गी मान्यता खरी, तुह्मां अन्यथा कोण मानिल ? जर्गी योग्यता कैशि होइल ?

अर्थः—मुलांनो, भल्या व सुजाण मनुष्यांशीं मैत्री जोडा. येणेकरून या जगांत तुह्मांस मान्यता मिळेल. वाईट आचरणानें तुह्मांस कोण विचारणार आहे व जगांत तुमची लायकी कळून तुह्मांस कोण मान देणार आहे ?

टीपः—१ भल्या व सुजाण मनुष्यांशीं मैत्री जोडल्यानें केवढाळे फायदे आहेत वरें ? आपल्या अंगीं भलेपण, सचोटी, प्रामाणिकपणा, व वाईट आचरण न करण्याची बुद्धि, हे गुण येतात. तसेंच आपल्या अंगीं एखादा भवगुण जरी असला तरी तो गुणाप्रमाणें दिसतो. मनुष्याचें पुढील वर्तन, त्याला लहानपणीं ज्या प्रकारची संगत असते त्याप्रमाणें असते. चांगल्याची संगत असली तर तो पुढें चांगला निपजतो. वाईटाची संगत असली तर वाईट निपजतो. याकरितां मुलांनो वाईट मुलांशीं कधींही संगत धरूं नये.

धरूं नका तुह्मी दुष्ट वाट ती ॥ जरि तुह्मांस ती गोड वाटती ॥
कारिल नाश तो हें धरा मनीं ॥ करूं नका हसूं आपुलें जनीं ॥५॥

अन्वयः—तुह्मी ती दुष्ट वाट धरूं नका. जरि तुह्मांस ती गोड वाटती, ती नाश करिल हें मनीं धरा, जनीं आपुलें हसूं करूं नका.

अर्थः—तुह्मी वाईट मार्गाला कधींही लागूं नका. जरी प्रथम तो मार्ग तुह्मांस बरा असा वाटेल, तरी तो शेवटीं तुमचें अकल्याण करील हें मनांत खूप समजून ठेवा. या-

करितां असें करून लोकांत आपली फटफजिती होईल अशा प्रकारें वागूं नका.

टीपः—१ वाईट मार्ग झणजे, चोरी, चहाडी, निंदा, वारू पिणे, विषयसुखांत भुंद असणे, इत्यादि होत. हीं सर्व प्रथम मनास क्षणभर सुख देतात खरीं, परंतु तो क्षण गेल्यानंतर आपल्या नाशाकरितां अगदीं तयार असतात, चोरी केल्यानें आपणांस उबोलें मिळालें असें प्रथम मनास वाटतें खरें परंतु लगेच त्याबद्दल सरकारांत शिक्षा भोगावी लागते. असेंच प्रत्येकाविषयीं आहे.

स्मरा नित्य देवा करा मातृसेवा ॥ धरा सुस्वभावा त्यजा वैरभावा ॥
असें केलिया सौख्य तुह्मांस आहे ॥ ह्मणूनीच मी नित्य बोधीत आहे ६

अन्वयः—नित्य देवा स्मरा, मातृसेवा करा, सुस्वभावा धरा, वैरभावा त्यजा. असें केलिया तुह्मांस सौख्य आहे, ह्मणूनीच मी नित्य बोधीत आहे.

अर्थः—मुलांनो, नेहमीं परमेश्वरांची आठवण करून त्याची भीति मनांत ठेवा. आपले आईची आपले हातून घडेल तितकी चाकरी करा. अंगीं चांगले गुण येण्याविषयीं झटा, व द्वेषबुद्धि टाकून द्या. असें केल्यानें तुह्मांस सुख मिळेल, ह्मणूनच मी नेहमीं उपदेश करीत आहे.

टीपाः—१ सर्व जगास उत्पन्न करणारा व सर्वांचें बापाप्रमाणें पालन करणारा एक परमेश्वरच आहे ह्मणून तो आपला बाप होय असें समजून त्यांचें प्रत्येक कामांत स्मरण करावें. २ ब्याप्रमाणें परमेश्वर आपला सर्वांचा आईबाप होय, तशां आपली आई ही या जगांत आपणांस जन्म देते व लहानपणापासून आपलें संगोपन करते, ह्मणून ती आपणांस परमेश्वराचे ठायींच आहे. तिचे उपकार कांहीं केल्यानें फिटणार नाहीत. याकरितां तिची चाकरी करून तिला आनंद देणें व तिच्या तोंडचे 'बाळा, बाळा' असे कोमळ व गोड शब्द आपण ऐकिनें हें आपलें पहिलें कर्तव्यकर्म होय. ३ द्वेषबुद्धि मनांत धरिली तर फार अनर्थ घडतात. एकादेवेळीं आपल्या प्राणावर देखील घेऊन वेततें. द्वेषबुद्धीपासून कलह उत्पन्न होतात, मनास सुख कधीही नसतें, लोक आपणांस बरे झणत नाहीत, असें सर्व प्रकारें आपलें नुकसान होतें.

उपदेश हा ठसूं द्या, तुमच्या चित्तावरीच बळकटसा ॥

नाहींपक्षीं तुमचा, होय श्रम आमुचाहि फुकट तसा ॥ ७ ॥

अन्वयः—हा उपदेश तुमच्या चित्तावरीच बळकटसा ठसूं द्या, नाहींपक्षीं तुमचा तसा आमुचाहि श्रम फुकट होय.

अर्थः—एवढा वेळ पर्यंत मी वर सांगितलेला जो बोध आहे तो तुमच्या अंतःकरणांत पूर्णपणे विंबून त्याचा चांगला परिणाम होवो ! असें न झालें (तो पूर्णपणे न विंबला) तर तुमचा तो बोध ऐकण्याचे श्रम, व आमचे तो बोध सांगण्याचे श्रम व्यर्थ जाणार आहेत.

टीपः—‘ श्रम व्यर्थ जातील ’ असें कां झणाल तर, जसें उपाच्या घागरीवर कितीही पाणी घातलें तरी ती कधीं भरावयाची नाही; त्याप्रमाणेंच मुलांचीं मनें बोध ऐकण्याकडे असलीं तरच तीं बोधांत सांगितल्याप्रमाणें करण्यास झटतील, नाही तर एका कानानें ऐकिलें व दुसऱ्या कानानें सोडून दिलें तर त्याचा काय उपयोग होणार आहे ? ‘बोध सांगणाराचे श्रम व्यर्थ,’ याचें कारण मुलांनीं बोधाप्रमाणें वागून त्याचें फळ दाखविलें तर सांगणारास असें वाटतें कीं आपल्या बोधाचें आज चीज झालें, नाही तर ते श्रम व्यर्थ गेले असें त्यास वाटूं लागतें.

धडा ६९.

परस्पर प्रीतिविषयीं उदाहरण. कविता.

कवितेंतील शब्दार्थ.

गवसला (क्रि.)—सांपडला.	गैर (वि.)—मूर्ख.
गोधूम (ना.)—गहू.	स्वैर (क्रि. वि.)—(स्व+ईर.)
परि (उभ.)—परंतु.	स्वच्छंदानें.
गेह (ना.)—घर.	क्रमितां (धा.)—चालतांना.
तोरें (ना.)—गर्वानें.	पिपीलिका (ना.)—मुंगी.
दुष्टबुद्धि (ना.)—वाईट बुद्धि	आली (ना.)—सखी, मैत्रीण.
ज्याची आहे तो.	सुजनपणा (भा. ना.)—म.

नाचा उदारपणा, चां- गुलपणा.	शिष्ट (ना.)-सभ्य लोक विद्वान् लोक.
श्रवणीं (ना.)-कानीं.	परस्पर (सर्वनाम.)-एकमेक
ओष्ठ (ना.)-ओंठ.	जीवजंतु (ना.)-सर्व लहा
स इष्ट (ना.)-आपलें हित चिंतणारा.	न थोर प्राणी. शिशु (ना.)-बालक.

मूळ कविता.

आर्या.

एक्या लहान काळ्या, मुंगीला गवसला बहू थोर ॥
दाणा गोधूमाचा, परि उचलेना जरी करी जोर ॥ १ ॥

अन्वयः-एक्या लहान काळ्या मुंगीला बहू थोर गोधू-
माचा दाणा गवसला; जरी जोर करी परि उचलेना.

अर्थः-एका लहान काळ्या मुंगीला एक मोठा गव्हा-
चा दाणा सांपडला. तो उचलण्याकरितां तिनें आपल्या-
कडून पुष्कळ जोर केला परंतु तिच्यानें तो उचलवेना.

तेव्हां देवें तीच्या, दृष्टी पडला तिचाच शेजारी ॥
प्रार्थुनि ह्मणे तयाला, गेहा न्यायास दे मदत भारी ॥ २ ॥

अन्वयः-तेव्हां तिच्या देवें तिचाच शेजारी दृष्टी
पडला; तयाला प्रार्थुनि ह्मणे, गेहा न्यायास भारी मदत दे.

अर्थः-इतक्यांत तिच्या नशीबानें तिच्याच घराजवळ-
चा एक मुंगळा तिच्या दृष्टीस पडला. त्याला हात जो-
डून ती ह्मणाली, वा, एवढा दाणा माझ्या घरीं नेण्यास
मला तुझी पुष्कळ मदत दे.

माझे आहे मजला, कार्यं पहाया असें वदे तोरें ॥

आणि ह्मणे इच्छिसि जरि, गे ने तो तूंच आपुल्या जोरें ॥३॥

अन्वयः—मजला माझे कार्यं पहाया आहे, असें तोरें वदे; आणि ह्मणे, गे, जरि इच्छिसि, तो तूंच आपुल्या जोरें ने.

अर्थः—तो मोठ्या गर्वानें बोलला, माझे मला काम करावयाचें आहे; आणि ह्मणाला, अगे, जर तुला हा गव्हाचा दाणा पाहिजे असेल तर तूंच आपल्या जोरानें तो उचलून ने.

ऐसें वदूनि चालू, झाला तो दुष्टबुद्धि अति गैर ॥

धांवत धांवत गेला, अपुल्या गेहीं निजावया स्वैर ॥ ४ ॥

अन्वयः—ऐसें वदूनि तो अति गैर दुष्टबुद्धि चालू झाला. धांवत धांवत अपुल्या गेहीं स्वैर निजावया गेला.

अर्थः—असें बोलून फार मूर्ख व मनांत वाईट बुद्धि धरणारा असा तो मुंगळा तेथून चालता झाला. व जलदीनें धांवत धांवत स्वच्छंदानें निजण्याकरितां आपल्या घरीं गेला.

इतुक्यामध्ये दुसरी, मार्ग क्रमितां पिपीलिका आली ॥

गेली मदत कराया, संकटि पाहूनि आपुली आली ॥ ५ ॥

अन्वयः—मार्ग क्रमितां इतुक्यामध्ये दुसरी पिपीलिका आली. आपुली आली संकटि पाहूनि मदत कराया गेली.

अर्थः—ती मुंगी आपल्या वाटेनें जात असतां दुसरी मुंगी आली; व आपली मैत्रीण मोठ्या संकटांत आहे असें पाहून तिला मदत करण्यास गेली.

पौंचवि तिला तिच्या त्या, गोधूमासह गृहास नेऊन ॥

दाखवि सुजनपणातें, ऐशा मोठ्या श्रमास घेऊन ॥ ६ ॥

अन्वयः—तिच्या त्या गोधूमासह तिला गृहास नेऊन पौंचवी. ऐशा मोठ्या श्रमास घेऊन सुजनपणातें दाखवि.

अर्थः—तिने तिच्या त्या गव्हाच्या दाण्यासह तिला घरास नेऊन पौंचविलें; व असे मोठे श्रम घेऊन त्या मैत्रिणीने आपल्या मनाचा उदारपणा दाखविला.

टीपः—ही दुसरी मदतीस आलेली मुंगी व पहिला दुष्ट मुंगळा यांच्या स्वभावांत केवढें मोठें अंतर आहे तें पहा. त्या मुंगळ्याने तिला मदत केली असती तर त्याचिंही भलेपण त्या मैत्रिणीच्या भलेपणासारखें दिसून आलें असतें ! परंतु ज्याचा दुष्ट स्वभाव त्याला हें कधीही कळावयाचें नाहीं. मुलांनो, याप्रमाणेंच तुझी, आपल्या हातून मदत होण्यासारखी असली तर, संकटांत पडलेल्या मनुष्यास अवश्य मदत करीत जा. त्यांत तुमचे भागचें चांगुलपण दिसून येईल.

ज्यांच्या ज्यांच्या श्रवणीं, पिपीलिकेची पडेल ही गोष्ट ॥

ते हालवुत कराया, बाळांतें बोध आपुले ओष्ट ॥ ७ ॥

अन्वयः—ज्यांच्या ज्यांच्या श्रवणीं ही पिपीलिकेची गोष्ट पडेल, ते बाळांतें बोध कराया आपुले ओष्ट हालवुत.

अर्थः—ज्यांच्या ह्मणून कार्णी ही मुंगीची गोष्ट पडेल त्या सर्वांनीं आपल्या मुलांना असा उपदेश करण्याकरितां आपले ओंठ हालवावे; ह्मणजे तोंड दावून न धरितां दोन उपदेशाचे शब्द तोंडांतून काढावे.

टीपः—१ असा—मुंगीनें आपला सुजनपणा कसा दाखविला व मुंगळ्यानें आपला दुष्ट स्वभाव कसा दाखविला याविषयीं बोध.

ती सुस्वभाव मुंगी, गेली साह्यास जी स्वइष्टातें ॥

बोध करो बाळांतें, जो होइल मान्य सर्व शिष्टांतें ॥ ८ ॥

अन्वयः—जी मुंगी स्वइष्टातें साह्यास गेली ती सुस्वभाव, जो सर्व शिष्टांतें मान्य होईल, बोध बाळांतें करो.

अर्थः—जी मुंगी आपल्या मैत्रिणीच्या मदतीस गेली होती ती खरोखरी चांगल्या स्वभावाची होती. जो उपदेश सर्व विद्वान् लोकांना पसंत पडेल तोच उपदेश ते आपल्या मुलांस करोत.

जर करिती प्रेमातें, परस्परें जीवजंतु अति नीच ॥

तर पाहिजे शिशूंच्या, मध्यें ती प्रेमबुद्धि असलीच ॥ ९ ॥

अन्वयः—जर अति नीच जीवजंतु परस्परें प्रेमातें करिती, तर ती प्रेमबुद्धि शिशूंच्यामध्ये असलीच पाहिजे.

अर्थः—अतिशय क्षुद्र प्राणी देखील एकमेकांवर प्रीति करतात असें जर आपण नित्य पाहतों, तर तीच एकमेकांवर प्रेम करण्याची इच्छा बालकांमध्ये सुद्धां असलीच पाहिजे.

टीपः—१ मुंगी, माशां, किडे इ० अगदीं क्षुद्र प्राणी आहेत, व त्यांना मनुष्यांप्रमाणें परमेश्वरानें बुद्धि दिली नाहीं. असें असता ते एकमेकांवर प्रीति करतात. परंतु मनुष्यजातीस परमेश्वरानें बुद्धि दिली असता त्यांनीं एकमेकांवर प्रीति न करणें ह्मणजे अति नीच प्राण्यापेक्षाही आपण नीच होण्याप्रमाणें आहे. २ प्रेमातें—प्रेमाला. (द्वितीया विभक्ति.)

धडा ७०.

पद.

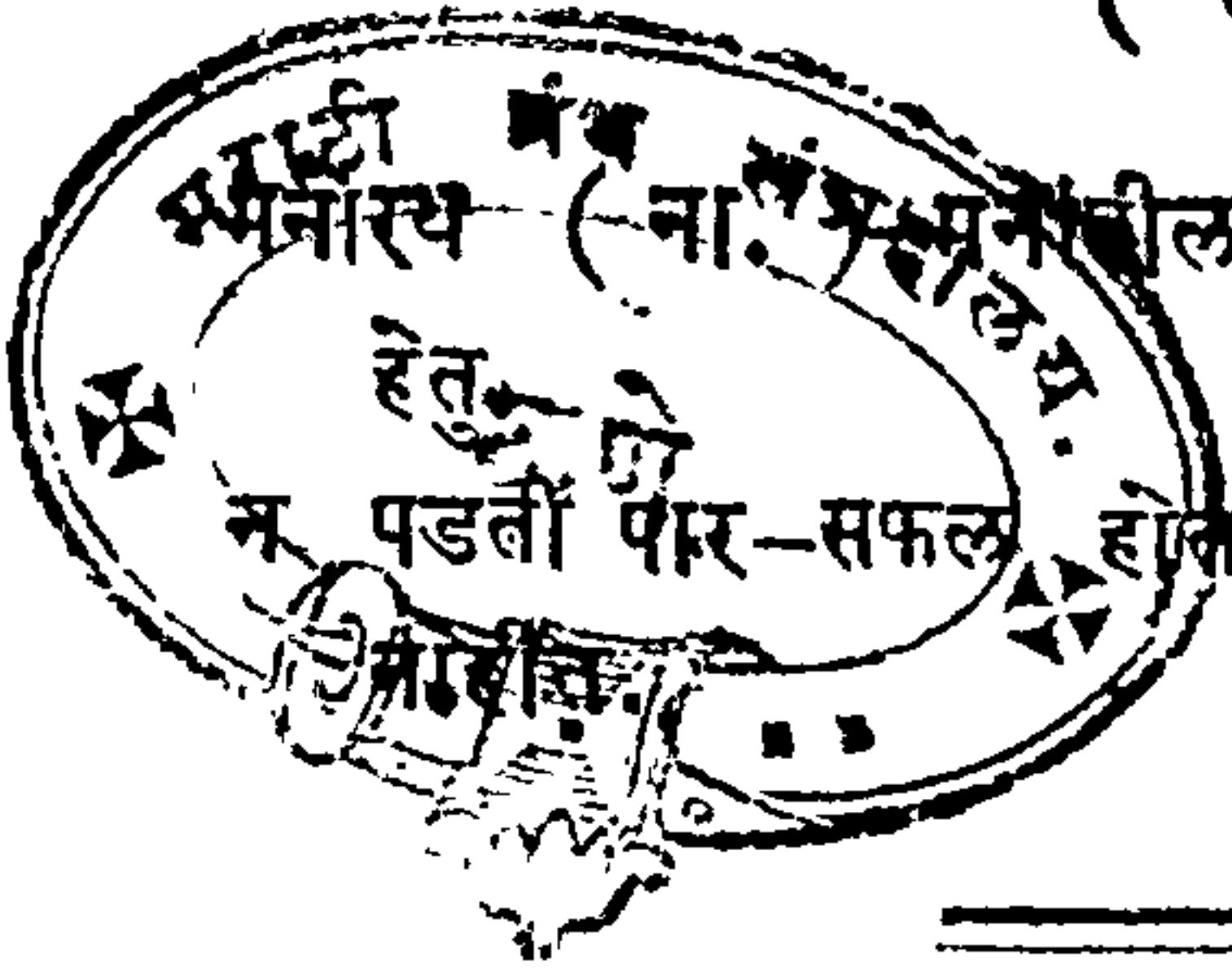
कवितेंतील शब्दार्थ.

क्षणभंगुर (वि.)—क्षणांत मानवदेह (ना.)—मनुष्याचें
नाहींसा होणारा. शरीर.

संसार (ना.)—घरांतील ख- ऐहिक विषय (ना.)—या मृ-
टाटोप, प्रपंच. त्युलोकीं लागणाऱ्या वस्तु.

मार्थें (ना.)—डोकें.

तुच्छ (वि.)—क्षुल्लक.

मूळ कविता.

पद.

क्षणभंगुर संसार ॥ गड्यांनो क्षणभंगुर संसार ॥ भ्रुवपद ॥
 धन विद्येचा गर्व कशाला ॥ माथां घ्यावा भार ॥ १ ॥
 मानवदेहीं येउन जन्मा ॥ पूर्ण करा सुविचार ॥ २ ॥
 ऐहिक विषयांसाठीं कशाला ॥ फिरतां दारोदार ॥ ३ ॥
 इहलोकींचे तुच्छ मनोरथ ॥ तेहि न पडती पार ॥ ४ ॥
 धन सुत दारा सक्त न व्हावें ॥ जाणा सर्व असार ॥ ५ ॥
 माझे माझे ह्मणतां त्याचा ॥ कोण करिल अधिकार ॥ ६ ॥
 गुरुचरणाला शरण रिघावें ॥ तोचि तुह्मां आधार ॥ ७ ॥
 हें मज कळलें ह्मणुनि सांगतो ॥ तुह्मांस वारंवार ॥ ८ ॥

अन्वयः-संसार क्षणभंगुर, गड्यांनो संसार क्षणभंगुर; धन विद्येचा गर्व भार माथां कशाला घ्यावा ? मानवदेहीं जन्मा येउन पूर्ण सुविचार करा. ऐहिके विषयांसाठीं दारोदार कशाला फिरतां ? इहलोकींचे मनोरथ तुच्छ; तेहि पार न पडती. धन सुत दारा सक्त न व्हावें; सर्व असार जाणा. माझे माझे ह्मणतां त्याचा अधिकार कोण करिल ? गुरुचरणाला शरण रिघावें, तोचि तुह्मां आधार. हें मज कळलें ह्मणुनि तुह्मांस वारंवार सांगतो.

अर्थः-मित्रांनो, हा संसार खरोखर क्षणांत नाहीसा होणारा आहे; असें असतां पैसा व विद्या यांचा आप्त व्यर्थ गर्व कशाला करावा ? या मनुष्याच्या जन्मास येऊन

परमेश्वरानें दिलेल्या बुद्धीचा उपयोग करून मनांत चांगला विचार करून पहा. या मृत्युलोकांत लागणाऱ्या वस्तूंकरीतां दारोदारीं कशाला फिरतां ? या मृत्युलोकीं, लोकांचे मनांतील हेतु अगदीं धिःकार करून टाकण्यासारखे आहेत. ते कधींही सिद्धीस जावयाचे नाहीत. पैसां, पुत्र व बायको यांच्यावरच प्रीति करून नेहमीं त्यांतच गर्क होऊन राहूं नये. त्यांत कांहीं अर्थ नाहीं हें ध्यानांत ठेवा. 'अमुक माझे,' 'तमुक माझे,' हा केवळ भ्रम आहे. तें आपल्या हातीं न राहतां त्याचा कोण धनी होईल हें कोणास ठाऊक ? तेव्हां आपल्या गुरूंच्या पायांपाशीं जाऊन व नम्र होऊन त्यांचेपाशीं सर्व अपराधांची क्षमा मागावी, क्षणजे तो तुमचें रक्षण करील. मित्रहो, गुरूला शरण गेल्याशिवाय आपणांस कोणाचाही आधार नाही, हें मला अनुभवावरून समजलें ह्मणून तुम्हांसही मी वरचेवर तेंच सांगतो.

टीपा:—१ संसार क्षणभंगुर आहे याचें कारण, आपली जी स्थिति आहे ती नेहमीं राहत नाही; कधीं आपण श्रीमंत होतो, कधीं गरीब होतो, कधीं मध्यम अवस्थेंत राहतो. आपला पैसा, आपली बायको, मुलें व आपण यांपैकीं नेहमीं टिकणारें काहींक नाहीं, याकरितां क्षणभंगुर असें झटलें आहे. २ ऐहिक विषय कोणते ह्मणाल तर सांगतो. बायको व मुलें यांच्या पोटापाण्याची तजवीज होण्यासाठीं जरूर लागणारा 'पैसा' व आपणांस या जगांत सुख प्राप्त होण्यासाठीं 'बायको' व 'मुलें' यांचा खटाटोप. ३ पैसा, पुत्र व बायको यांचा अभिलाष मुळींच करूं नये व त्यांपासून दूर राहवेल तितकें रहावें असें, वैराग्य धारण करून जे साधु बनतात, त्यांचें मत आहे. परंतु खऱ्या साधुधर्माचें लक्षण हें कीं, स्त्री, पुत्र, धन इत्यादि संसार नेकीनें चालवून ईश्वरप्राप्तिही करावी. कोणत्याही एकाच कामांत गर्क राहूं नये. ४ कोणतीही वस्तु जवळ असली ह्मणजे मनुष्यास वाटतें कीं ही आपली आहे. हें जरी खरें आहे, तथापि वास्तविक पाहतां तशी माली नाही. समजा कीं, आतां आपणाजवळ दोनशें रुपये आहेत. परंतु एका पटकेनें एक चोर आला; व ते रुपये त्यानें चोरून नेले, तेव्हा आतां

रुपयांचा मालक कोण वरें ? कोणहीं नाहीं. ते आले तसेच जावयाचे. तसेच ही माझी वायको, ही माझीं मुलें असें झणूनही उपयोग नाहीं. या जगांत दोन दिवस भाषणांशीं खेळण्याकरितां हीं सर्व निर्माण केलीं आहेत. परंतु मेल्यावर तीं कांठें जातात याचा पत्ता नाहीं. तेव्हां 'माझें' झणून काय उपयोग ? ६ मनुष्यास सन्मार्ग दाखविण्यास कोणी तरी लागतो. जसें मुलें लहान असलीं झणजे त्यांस शिक्षण देण्यास किंवा नीतीचा मार्ग दाखविण्यास त्यांचीं आईबापें असतात, अगूर कोणी तरी पंतोजी असतो. त्याप्रमाणेंच परमेश्वराची उत्तम गति मिळण्यास कोणी तरी वाटाड्या लागतो. तोच हा गुरु. हल्लीं भाषणांमध्ये ही चाल आहे कीं कोणास तरी गुरु करून त्याचा मंत्रोपदेश घ्यावयाचा. तोच प्रघात येथेंही सांगितला आहे. सारांश, 'गुरु' या शब्दाचा अर्थ नीतीचा उपदेश करणारा.

